

GÜRCÜ KRALLIĞI'NIN ASKERÎ GÜCÜ: TAO-KLARCETİ'DEKİ SAVUNMA SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Onur Güven*

Öz

Tao-Klarceti, günümüzde Artvin, Erzurum ve Ardahan'ın bir kısmını kapsayan tarihi bir bölge adlandırmasıdır. Söz konusu bölge üzerinde farklı topluluklar hâkimiyet kurmakla birlikte Gürcüler, uzun bir süre bu coğrafyayı kontrolü altında tutmuşlardır. Özellikle IX. yüzyıl itibarıyla Bagratlı hanedanlığının müstakil bir idare kurması ve sonrasında Gürcü Krallığı'nın tesis edilmesi bölgenin sadece siyasi-idari anlamda değil kültürel, ekonomik, dinî ve mimari anlamda da öneminin artmasına yol açmıştır. Bu öneme istinaden Tao-Klarceti'nin sistemli bir şekilde muhafaza edilmesi ön plana çıkan bir husus olmuştur. Hâkimiyetin sağlandığı ve gelişim gösterdiği dönemden itibaren bazı kale, kule ve sur gibi askerî sistem içerisinde yer alan unsurların Gürcü Krallığı tarafından yaptırıldığı veya bölgedeki yapıların tahkim edildiği tespit edilmektedir. Tao-Klarceti içerisindeki stratejik öneme sahip yerlerin güçlendirildiği, feodal ailelere mensup kişilerin önemli mevkilere yerleştirilerek bir savunma hattı oluşturulması gibi önlemler Krallığın başvurduğu başlıca savunma hamleleriydi. Bu çalışmada, Gürcüce kaynaklar temel alınarak Tao-Klarceti bölgesinin Gürcü Krallığı'nın savunma sistemindeki yeri incelenmiştir. Bölgedeki stratejik kalelerin ve önemli mevkilerin savunma ağı içindeki konumları, feodal ailelerin bu yapılar üzerindeki rolleri ve güneyden gelebilecek tehditlere karşı Krallık tarafından

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, onurguven08@gmail.com, ORCID:0000-0002-3640-2816

gerçekleştirilen tahkim faaliyetleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, bölgenin askerî ve siyasi yapıya katkısı değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tao-Klarceti, Gürcü Krallığı, Bagratlılar, Savunma Sistemi, Tahkimat

The Military Power of the Georgian Kingdom: An Evaluation of the Defence System in Tao-Klarceti

Abstract

Tao-Klarceti is the name of a historical region that today encompasses parts of Artvin, Erzurum and Ardahan. Different communities have ruled over this region, but the Georgians controlled it for a long time. In particular, the establishment of an independent administration by the Bagratid dynasty in the 9th century and the subsequent establishment of the Georgian Kingdom led to an increase in the region's importance not only in political and administrative terms but also in cultural, economic, religious and architectural terms. In view of this importance, the systematic preservation of Tao-Klarceti has become a priority. From the period when sovereignty was established and development began, it has been determined that elements such as castles, towers and walls within the military system were built by the Georgian Kingdom or that structures in the region were fortified. The main defensive measures taken by the Kingdom included strengthening strategically important locations within Tao-Klarceti and establishing a line of defence by placing members of feudal families in important positions. In this study, the role of the Tao-Klarceti region in the Georgian Kingdom's defence system was examined based on Georgian sources. The study examines the positions of strategic castles and important locations within the defence network, the roles of feudal families in these structures, and the fortification activities carried out by the Kingdom against threats from the south. In this context, the region's contribution to the military and political structure is evaluated.

Keywords: Tao-Klarceti, Georgian Kingdom, Bagrationi, Defence System, Fortifications

Giriş

Şehir hayatının ortaya çıktığı eski dönemlerden itibaren topluluklar, savunma amacıyla çeşitli tahkimat ve güvenlik mekanizmaları geliştirmişlerdir. Dönemin şartlarına göre gerek mimari gerekse kullanım şekli bakımından farklılık gösterse de kale, kule ve sur gibi yapılar şehirlerin vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Kalelerin mimari yapısı zaman içerisinde askerî sistem ve savaş stratejilerinin gelişimine paralel olarak ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Orta Çağ'daki kent mimarisine bakıldığında bölgenin yüksek ve korunaklı mevkinde kalelerin tespit edilmesi

mümkündür. Savunma yapıları genellikle kentlerin etrafında, yol kesişimlerinde, önemli bir yere ulaşan ana yollarda, geçitlerde, köprü başlarında, dağlar arasındaki boğaz ve vadilerde konumlanmış ve inşa edildiği arazinin özelliklerinden de faydalanılmıştır. Bu yapılar ayrıca uzun süreli kuşatmalara dayanılması, etrafının güvenlik çemberine alınması gibi hususlar da inşa sürecinde ön planda tutulmuştur.¹

Şehir savunmalarında Antik Çağlardan itibaren önemini muhafaza eden kale, dağ-tepe gibi yüksek kesimlere yapılmış müstahkem yapıların adına verilmektedir.² Kale ve kule gibi yapılar bulunduğu yerin topoğrafyası ve büyüklüğüne paralel olarak inşa edilmişti. İnşa edilecek yerlerin saptanmasında iki temel unsur söz konusudur; bunlar savunma sistemlerinin stratejik bakımdan önem taşıyan konumlarda bulunması ve su kaynaklarının yakınlarından yer almasıdır. Tao-Klarceti'de bu maksatla kurulan veya kullanılan kalelerin bulundukları konumlardaki yer isimlerinde Gürcüce წყალო/tskali (su-suyu) ifadesinin bulunması tesadüf değildir. Kale ve surların uzun bir dönem barınma ve savunma gibi ihtiyaçların karşılanması yanı sıra prestijli bir ortam ve statü gibi etmenlerle de anıldığı bilinmektedir. Feodal beylerin yaşam alanı hâline gelen savunma mekanizmaları bir süre sonra yerleşimin içiyle dışını birbirinden ayıran ve yerleşmeyi sınırlayan duvar-hendek gibi çevre sistemlerinin doğuşuna da yol açmıştı.³ Gürcü Krallığı'ndaki feodal sistem içerisinde sınır savunması olarak ilk başlarda yükselen kaleler daha sonra bölgenin önemli ticaret merkezlerine ev sahipliği yaptığı böylelikle kalelerin sadece tek bir yönlü olarak değil birçok fonksiyonla tıpkı Avrupa örneklerindeki gibi gelişim gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Kale, kule ve sur gibi savunma sistemi içerisinde yer alan mimari yapılar, Kuzeydoğu Anadolu'da da yoğunlaşmış olup bu bölgede uzun bir süre faaliyet gösteren Tao-Klarceti idaresiyle Birleşik Gürcistan Krallığı bu yapıların ortaya çıkmasında, onarılıp yeniden yapılmasında ve farklı amaçlarla kullanmasında önemli rol üstlenmiştir. Güney istikametinden gelebilecek Roma, Sasani ve Türk saldırılarına karşı çeşitli savunma hamleleri yapan Gürcü Krallığı bölgede bir çeşit savunma hattı oluşturarak Gürcistan'ın içlerine doğru ilerlemelerin önüne geçmek istemiştir. Benzer kaygılarla Doğu Roma İmparatorluğu da Müslüman Arap akınlarına karşı bölgede bir dizi savunma ve çevirme sistemi oluşturarak aslında Gürcü Krallığına temelleri sağlam bir hat bırakmıştır. Krallıkta bu miras üzerine kendine has birtakım özellikler geliştirerek savunma sistemini Tao-Klarceti'de

¹ Ali Boran, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler*, Cilt 7, Ankara 2002, s. 878.

² Türkçe olarak ifade edilen "kale" kelimesinin kökü -kal mastarından "tepe gibi yüksek olan" anlamına gelmektedir. Boran, *agm.*, s. 878.

³ Necmi Karul, "Tarih Öncesi Anadolu'da Savunma ve Çevirme Sistemleri", *Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler*, 19. Kaleli Kentler Sempozyumu 8-11 Ekim 2009, Osmangazi-Bursa 2010, s. 22.

oturtmaya çalışmıştır. Savunma amacının dışında bu sahanın feodal ailelerinin yerleşim yeri özelliği göstermesi coğrafyayı farklı kılmaktadır. Bu sebeple kurulan savunma sistemi sadece saldırı önleme amacı taşımayıp soylu aileye mensup kişilerin bir yerleşim alanı hüviyeti de barındırmaktadır. Yerleşim yeri, dinî alan, ticari merkez ve savunma mekanizması gibi çok yönlü bir bölge olarak karşımıza çıkan Tao-Klarceti stratejik önemi doğrultusunda Gürcü Krallığı'nın merkezî konumuna ulaşmıştır. Bu hususlar göz önüne alındığında bölgenin çok yönlü yerleşim yapısına paralel olarak bazı kavramlar ortaya çıkmıştır.

Gürcü tarih yazımında sıklıkla geçen ancak Türk tarih yazımında fazla yer bulmayan bazı kavramları ifade etmekte fayda vardır. Bu kavramlar, Tao-Klarceti ve çevresinin tarihî süreçte oynadığı rolün ne olduğunu açıklamaya da yardımcı olacaktır. Gürcü kaynaklarında Antik dönemden itibaren yerleşim yeri, kale ve bölgeler; kale-şehir (ციხე-ქალაქი-tsikhe kalaki), kale-konut/kent (ციხე-რეზიდენცია-tsikhe rezidentsia) ve bölge/ülke/mikro ülke (მხარე “ქვეყანა”-mkhare “kveq’ana”) şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Kale-şehir kavramı gerek Eski Çağ’da gerekse Orta Çağ Gürcistan’ın da kullanılmaktadır. Kale-şehir, genellikle kale kompleksi şeklinde ifade edilen kule, duvar ve surlardan oluşan kısmı tanımlamak için kullanılır.⁴ Gürcistan’ın feodal döneminde (XI.-XV. yüzyıl arası) hemen hemen her bölge kale-şehir olarak adlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle kale-şehir, müstahkem mevkinin olduğu ve güçlü savunma hattıyla çevrili bölgeler için tercih edilirdi.⁵ Kale-şehir olarak Tao-Klarceti’de örnek verilecek en önemli bölge Ardanuç’tur. Bu bölgenin önemi Gürcü Kral Vakhtang Gorgasali (447-522) döneminde artmaya başlamıştır. Ardanuç Kalesi de Kral tarafından inşa ettirilmiştir. Gürcü kaynaklarında geçen anlatıda Kral Vahtang, Doğu Roma’ya karşı yaptığı savaştan sonra Klarceti’de “Ardanuç” adlı yeri görmüş ve konumuna hayran kalarak bölgenin uç kısmına kale inşa ettirmiştir.⁶ Bu hadiseden sonra Ardanuç Kalesi ve çevresinde kurulan şehir Gürcü tarihinde önemli rol oynamış; Ashot Bagrationi’ni tarafından kurulan Tao-Klarceti idaresinin başkenti yapılmış, böylelikle bu bölge cazibe merkezi hâlini almıştır.

Kale-konut/kent kavramı ise eristav⁷ ile onun maiyetinin birlikte yaşadığı ve şehir hayatının kale-konut etrafında gelişmediği bölgeler olarak adlandırılmaktadır.⁸

⁴ <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=47&t=5483> (Erişim Tarihi: 4.06.2025).

⁵ Onur Güven, *İlk Çağ’dan Osmanlılara Çoruh Havza’sında Türkler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2022, s. 63.

⁶ Jaba Samushia, *Art’anijs Tsikhe-Kalaki (1st’oriuli Nark’revi)*, Gamomtsemloba Artanuji, Tbilisi 2008, s. 8-20.

⁷ Eristav veya Eristavi şeklinde Orta Çağ Gürcü literatüründe sıklıkla kullanılan bu kavram bir bölgenin en büyük mülki amiri (valisi) pozisyonunda görev yapmaktadır. Eristaviler idare ettikleri bölgelerin Gürcü Kralına bağlı olmak kaydıyla en büyük sivil ve askerî unsurların başındaki kişiyi

Buradan anlaşılacağı üzere kale-konut ve kale-şehir arasındaki fark şehirleşme çerçevesinde izah edilebilir. Eristav, kendisinin idaresindeki bölgeyi bu merkezden idare etmekteydi. Tao-Klarceti'den ziyade kale-konut örneği daha çok Gürcistan içlerinde görülmektedir.

Mikro bölge/ülke kavramına bakıldığında ise bu ifadeyi Tukharisi Kalesi⁹ özelinde açıklamak daha doğru olacaktır. Ermeni kaynaklarında Antik Çağlarda Ermenistan'ın 14 bölgesi sıralanırken Tukharis'den de bahsedilir ve bu yer mikro bölge/ülke olarak vurgulanmıştır.¹⁰ Mikro bölge tanımlaması artık kalenin ve çevresindeki sınırlı ölçüdeki yerleşim yerinin ortadan kalkması ile kaynaklarda bahsedilmemesi sonucunda söz konusu yer adının genelleştirilerek kullanılmasıdır. Kale-şehir Tukharisi'nin Arap akınları sonucunda önemini yitirmesi ve neticesinde zamanla Tukharisi adının daha geniş bir sahayı ifade etmesi “mikro bölge/ülke” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur¹¹.

Bu çalışmada Gürcüce kaynaklar esas alınarak ülkemizin Kuzeydoğu Anadolu bölgesine denk gelen Tao-Klarceti'deki kale ve kule benzeri yapıların kullanım amacı, Tao-Klarceti idaresinin ve Gürcü Krallığı'nın bu bölgeyi hangi sebeple ve kimlere karşı tahkim ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu sahada savunma sisteminin bir parçası olan önemli kalelerin özellikleri ile bölgenin feodal yapı içerisinde üstlendiği rol ele alınmıştır. Çalışmada, dönemin kaynakları nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi metoduyla incelenmiştir. Doküman analizi, nitel araştırma kapsamında yer alan ve araştırılması hedeflenen konuya dair bilgi içeren yazılı belgelerin sistematik olarak inceleyen bir yöntemdir.¹²

1.Büyük Güçlerin Sınır Hattı: Tao-Klarceti Bölgesi

1.1.Bölgenin Tarihî Coğrafyası

Tao-Klarceti, günümüzde Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesine denk gelen tarihî bir adlandırmadır. Bu bölge hem Gürcü hem de Ermeni tarih yazımında üzerinde önemli durulan bir sahadır. Tao-Klarceti, Gürcistan'ın merkezine göre (Tiflis-Kartli hattı) güneyde yer aldığı için Gürcü tarih yazımında “tarihî Güneybatı Gürcistan toprakları” olarak geçmektedir.¹³ Söz konusu bölge, Çoruh Havzası sınırları içerisinde, etrafı yüksek dağ ve yaylalarla çevrili verimli arazilerden meydana

de temsil etmektedir. Bkz. Ayşe Beyza Ercan, “Patronqmba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13, 2022, s. 17.

⁸ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=31&t=37503> (Erişim Tarihi: 4.06.2025).

⁹ Söz konusu kale ilerleyen bölümlerde tanıtılacaktır.

¹⁰ Levan Tsikarishvili, “Tsikhe-Kalak Tukharisis İst'oriul-Geografiuli Analizi, Bolo Atts'leulshi Gamovlenili Siakhleebis Mikhedvit”, *İst'oria, Arkeologia, Etnologia*, 9, 2023, s. 158.

¹¹ Tsikarishvili, *agm.*, s. 159.

¹² Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 191.

¹³ İrine Giviashvili-İrakli Koplatadze, *T'ao-K'larjeti*, Tbilisi 2004, s. 9.

gelmektedir. Bölgede mevcut olan maden yatakları sahanın Antik dönemlerden itibaren yerleşime açılması yol açmıştır. Birçok farklı medeniyetin (Urartular, Kolhis Krallığı ve Kura-Aras medeniyet havzası gibi) bölgede yükselmesine de zemin hazırlamıştır.¹⁴

Tao-Klarceti ifadesi Gürcü kaynaklarından Kartlis Tskhovreba'da eski zamanlardan itibaren görülmüşse de (bilhassa Ashot Bagrationi'nin burada müstakil bir idare kurduğu evre) akademik yazıma 1850'lerden sonra dâhil olmuştur. Gürcüce yayımlanmış eserler bu tarihten sonra sıkça Tao-Klarceti tabirinden bahsetmektedirler. Genel anlamda Tao-Klarceti, tarihî topraklar ve adlandırmalar olan Meskheti, Zemo Kartli ve Saatabago bölgelerine karşılık gelmektedir.¹⁵ Tao, coğrafi anlamda bu bölgenin bütün güney kesimine denktir. Tao'nun ortasında, Klarceti'nin de merkezî konumunda bulunan Ardanuç yer almaktadır. Ardanuç; tüm bu sahanın başkenti ve Kuzey İberia olarak ifade edilen geniş bir alanı da kapsar. Sadece günümüzdeki Ardanuç ve çevresini değil; Gürcistan içerlerine doğru daha büyük bir coğrafyayı etkisi altına alır. Ardanuç dışındaki diğer önemli bölgeler ise Oltu ile Penek Vadisi'dir. Oltu ve Penek bu bölgede önemli iki vadi tipi yerleşimi oluşturmaktadır. Ayrıca düzlük ve geniş bir coğrafyaya da sahiptirler. Tao, Çoruh Nehri'nin ortasını sağ ve sol kollarıyla birlikte ikiye ayırmakta, bu iki yakanın tamamını da kapsamaktadır. Bu iki kol Amier ve İmier Tao (aşağı-yukarı) olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. İki bölüm arasındaki sınır Oltu Çayı'nın aşağı tarafıyla Bardu Çayı'ndan geçmekteydi. İsmi zikredilen bu yerlerin kendi içerisinde de küçük yerleşim birimleri vardı. Bu birimlerden bazıları; Gürcü Boğazı, Asis Fori, Bana, Taoskari, Panaskert ve Tortum'dur. İmier/yukarı taraf, Tao'nun merkezî yerleşimi olan Oltu'dur. Tao bölgesinin Amier kesiminde ise Kalmakhi, Panaskert ve Bana gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır.¹⁶

Tao bölgesinin kuzey kesiminde ise Klarceti bulunmaktadır. Aslında iki ayrı coğrafi bölüm olan Tao ve Klarceti Gürcü tarih yazımında Tao-Klarceti şeklinde sıklıkla bir arada anılmaktadır. Aşağı Çoruh Havzası'nın alt kısmında yer alan Klarceti'nin diğer tarafı ise deniz kıyısına kadar gitmektedir. Çoruh Havzası'nın başıyla/ağzıyla Hopa'ya kadar olan arazi, Gürcülere ait tarihî kayıtlarda "Klarceti'nin deniz kıyısındaki ucu" şeklinde adlandırılmaktadır. Klarceti bölgesinin sınırları içerisinde yer alan yerleşim yerleri; "Borçka, Tukharisi, Ardanuç, Nigali (Artvin Merkez) ve Murgul'dan oluşmaktadır. Bu yerlerin dışında Şavşat bölgesi de Klarceti sınırları içerisindeydi. Gürcü kroniği Kartlis Tskhovreba'da Klarceti'yle alakalı olarak geçen ilk veriler Nuh Tufanından sonra insanlığın yeniden yeryüzüne dağılması ile ilgili bir rivayettir. Buna göre Togarma'nın sekiz oğlunu isimleri; "Haos, Kartlos, Bardos, Movakan, Lekos, Heros, Kavkas ve Egros'tur. Togarma,

¹⁴ Giviashvili- Koplatadze, *age.*, s. 9.

¹⁵ Nana Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, (çev. Hasan Çelik-Kevser Ruhi), Artanuji Publishing, Tiflis 2018, s. 17.

¹⁶ Burçuladze vd., *age.*, s. 17.

ülkesini ve ailesini sekiz güçlü-kuvvetli oğulları arasında taksim etmiştir. Oğlu Kartlos'a verilen yerler arasında doğrudan Heret ve Berduc (Kvemo Kartli/Borçalı), batıda Karadeniz'i, güneyden-batıya doğru akan ve suları kuzeyde Kür ile birleşen ve Klarceti ile Tao arasında denize dökülen Berduc'un kaynağına kadar olan dağı, kuzeyden de Ghado Dağını (Lih)" içermekteydi.¹⁷

M.Ö. IV. yüzyılda Gürcüler, Kafkasya'da bağımsız bölgelerde oluşan Gürcistan Krallığı'nı kurmuş ve zaman içerisinde Çoruh Nehri kollarına ve vadi boyunca yayılmışlardır. Bu dönemde Klarceti, Oltu (Tao), İspir, Ardahan, Göle/Kola ve Çıldır gibi yerleşim yerlerinin önemi artmıştır. Bölgenin verimlilik ve stratejik pozisyonu açısından önemli mevkiileri Tao ve Klarceti olduğu için tüm vadi Tao-Klarceti adıyla anılmıştır. Bölge zaman içerisinde Roma ve Pers İmparatorluklarının saldırına maruz kalmıştır.¹⁸

Tao-Klarceti bölgesinin siyasi, idari, ekonomik, kültürel ve dinî alanda yükselişe geçmesi ise Kral Vakhtang Gorgasalı'nın idaresi zamanında gerçekleşmiştir. V. yüzyılda Doğu Roma ile şiddetli bir mücadeleye girişen Kral, Doğu Roma'ya üstünlük kurmuş ve ardından Klarceti'ye gelmiştir. Kral Vakhtang bu mücadelede başarı olarak Doğu Roma İmparatoru'nu bölgeden uzaklaştırmayı başarmış; topraklarını İmparator'dan geri almış ve Gürcistan içerlerine geri dönerken de kardeşi Artavaz'ı, Ardanuç eristavisi olarak görevlendirerek ondan bölgeye yoğun bir şekilde kilise ve manastır yapmasını talep etmiştir. Bu kapsamda "Opiza Manastırı ile Daba, Mere, Şindobani ve Akhiza kiliseleri" inşa ettirilmiştir. Bunun yanı sıra Ardanuç ve Akhiza kaleleri onarılmıştır. Kral Vakhtang daha sonra Tiflis'i başkent yapmış ve böylece Kartli ve Batı Gürcistan'daki Pers hâkimiyeti sona ererek Kartli Krallığı kurulmuştur.¹⁹

İlerleyen dönemde Gürcistan'ın iç bölgelerine doğru gerçekleşen Arap fetihleri bölgeyi hem siyasi, idari hem de sosyal ve ekonomik anlamda derinden etkilemiştir. Arapların, Gürcü ve Ermeni bölgelerine yönelik yaptıkları ilk faaliyetler Halife Hz. Ömer zamanında başlamıştır.²⁰ Erzurum'u ele geçirerek Çoruh Havzası'nı vergiye bağlayan Müslüman Araplar, Doğu Gürcistan'ı yönetecek bir idareciyi Tiflis'e görevlendirerek Arap Emirliğini kurmuşlardır. İlerleyen dönemlerde Gürcü tarih yazımında "sağır olarak adlandırılan Marvan/Mervan Kru (მურვან კრუ)" bölgeye yönelik sarsıcı fetih hareketleri gerçekleştirmiştir.²¹ Uzun bir süre devam eden ve Gürcistan için oldukça yıkıcı sonuçlar doğuran Arap

¹⁷ *Kartlis Tskhovreba Leont'i Mroveli-Juansberi*, Gamomtsemloba Akhali İvironi, Tbilisi 2011, s. 4.

¹⁸ David Marshall Lang, *Gürcüler*, (çev. Neşenur Domaniç), Ceylan Yayıncılık. İstanbul 1997, s. 50-55.

¹⁹ *Kartlis Tskhovreba Leont'i Mroveli-Juansberi*, s. 137-140.

²⁰ El-Belazuri, *Fütühu'l Büldan*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 290.

²¹ Simon Canaşa, *Araboba Sakartveloshi*, Tbilisi Dausts'rebuli P'edinst'it'ut'is Gamomtsemloba, Tbilisi 1936, s. 37-38.

akınları ve sonrasında kurulan Emirlik, Gürcüler açısından zorlu bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. VIII. yüzyıl sonlarında ve IX. yüzyıl başlarında Gürcülerin yöneticisi Ashot Bagrationi (786-826) Kartli'de Arapların etkisi ve baskısı altındaydı. Araplar Kartli'yi fethederken 790'lı yıllarda Kartli'de erismtavari unvanıyla Büyük Ashot bulunmaktaydı. Ancak Arap akıncıları Kartli'de sürekli olarak saldırılara devam ettiği için Ashot, Ardanuç'a yerleşerek Kartli'den gitmek durumunda kalmıştı.²²

Tao-Klarceti idaresi Ashot Bagrationi tarafından Artvin ve Erzurum toprakları merkez alınarak kurulmuştur. İdarenin ortaya çıktığı esnada bölgedeki yerleşim sahaları öyleydi: “Samsthe, Cavaheti, Ardahan, Acara, Nigali, Şavşat, Klarceti, Tao, İspir/Speri, Bayburt ve çevresidir.”²³ Ashot, Ardanuç'a geldikten sonra bölgedeki kaleyi onartmış ve burayı merkez yapmıştır. Yetenekli bir yönetici olarak kısa sürede çevre topluluklarla ticari ilişkide bulunan Ashot, Doğu Roma İmparatorluğu'yla da temasa geçmiştir. Bunun karşılığında ise kendisine kuropalat²⁴ unvanı verilmiştir. Kuropalat Ashot'un Tao-Klarceti ismiyle Kartli'den uzak ve ayrı bir idari yapı meydana getirmesi, bölgenin önemli ve stratejik bir yer hâline gelmesine yol açmıştı. Arap fetihleri, salgın hastalıklar ve doğal afetler sebebiyle oldukça sarsılan Tao-Klarceti, Ashot Bagrationi ve din adamı Rahip Grigol Khandzteli (759-861) tarafından tekrardan hem iktisadi hem de dinî açıdan cazibe merkezi hâline getirilmiştir.²⁵

Tao-Klarceti bölgesi tarihî süreçte sadece Gürcülerin ilgi odağında olan bir bölge olmamış; aynı zamanda büyük güçlerinde mücadele sahası hâline gelmiştir. Önce Araplar daha sonra Doğu Roma ve Selçuklular bölgede hâkimiyet sağlamak için farklı dönemlerde mücadele vermişlerdir. Konunun sınırları itibariyle Tao-Klarceti'deki söz konusu mücadelelerden bahsedilmeyecektir ancak bu bölgenin uzun bir süre daha Gürcü idaresinde kaldığını belirtmekte fayda vardır.

1.2. Sınır Savunması Olarak Tao-Klarceti

Tao-Klarceti ve bu bölgeye yakın olan coğrafya Roma-Sasani mücadelelerinde stratejik konumu nedeniyle askerî olarak önemli bir konumda değerlendirilmiştir. Özellikle Romalıların geliştirdikleri sınır savunma sistemi ve temalar aracılığıyla bu sistemi tatbik etmeleri bölgenin askerî ehemmiyetini ortaya koymaktadır. İran ile Kuzeydoğu Anadolu arasındaki geçiş bölgesinin savunulması

²² *Sakartvelos İst'oriis Nark'nevebi*, Sakartvelo Udzvelesi Droidan Akhali Ts'eltaghrishkvis IV Sauk'unemde, t. I, Redaktori Giorgi Melikishvili, Gamomtsemloba “Sabch'ota Sakartvelo”, Tbilisi 1970, s. 270-280.

²³ Pavle Ingorokva, *Giorgi Merchule*, Tbilisi 1954, s. 298.

²⁴ Doğu Roma İmparatorluğu'nda I. Justinianus döneminden itibaren devletin himayesindeki ulusların idarecilerine verilen bir unvandır.

²⁵ *Šumbat Davitis-Dzgis Kronik'a T'ao-K'alarjetis Bagrat'ionta Šhesakhebi*, (Redakt'ori Ekvtime Taq'aishvili), Sakartvelos Ssr. Metsnierebta Ak'ademii Gamomtsemloba, Tbilisi 1949, s. 65-69.

amacıyla Roma İmparatorluğu tarafından askerî bir savunma hattı oluşturulması planlanmıştır.

VI. yüzyılın ilk çeyreğinde Roma ile Sasani İmparatorluğu arasında başlayan savaş süreciyle birlikte, Romalılar Kuzeydoğu Anadolu'da çeşitli stratejik önlemler almaya yönelmiştir. Bu çerçevede, Tzanika bölgesinin askerî açıdan tahkim edilmesi hedeflenmiştir.²⁶ Roma'nın amacı, Tzanika'da oluşturulacak savunma hattı aracılığıyla Sasanilerin Karadeniz'in güney kıyılarına doğru ilerlemesini engellemek ve Rize, Trabzon, Giresun gibi şehirlerin askerî üs olarak kullanılmasını önleyerek başkent üzerindeki tehditleri bertaraf etmektir. Bu stratejik plan doğrultusunda Trabzon, Rize, Artvin ve Bayburt çevresinde çeşitli kaleler inşa edilmiş veya mevcut olanlar restore edilmiştir.²⁷ Bu kaleler arasında, Procopius'un kayıtlarında adı geçen bir yapı da dikkat çekmektedir: Tao-Klarceti bölgesinde yer alan Schamalinichon Kalesi. Bu kale, Çoruh Havzası'nda kurulan diğer savunma yapılarıyla birlikte bölgesel güvenliğin sağlanmasına hizmet etmiştir. Her ne kadar kalenin tam konumu kesin olarak belirlenememiş olsa da son dönem araştırmalar bu yapının Yusufeli ilçesinin güneydoğusunda, Tortum'a yakın bir bölgede yer aldığını ortaya koymaktadır. Schamalinichon Kalesi, yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olup, Tortum Nehri kıyısındaki ulaşım yollarını denetim altında tutacak bir noktada konumlanmıştır. Aynı zamanda bu alan, Erzurum'a uzanan güzergâh üzerinde yer almakta ve bu yolların güvenliğini sağlayan askerî birlikler için önemli bir konuşlanma noktası işlevi görmüştür.²⁸

Doğu Roma İmparatorluğu söz konusu bölgede kale inşa ve onarımının dışında Anadolu'nun geneli yaydığı yeni bir askerî sistem kurarak bu sahanın muhafazası için çeşitli faaliyetlere girişmiştir. İmparatoru Herakleios zamanında (610-641), İran kaynaklı saldırılara karşı Anadolu toprakları farklı themalara bölünerek savunma ve idare açısından yeniden yapılandırılmıştır.²⁹ Bu themalardan biri olan Khaldia, Doğu Karadeniz'in iç kesimleriyle kıyı bölgelerini kapsayan tarihî bir coğrafyayı içermektedir. Antik dönemlerden itibaren Anadolu'nun önemli stratejik bölgelerinden biri olarak kabul edilen Khaldia, kurulduğu dönemde

²⁶ Tzanika, VI. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun savunma stratejileri doğrultusunda tahkim edilen önemli bölgelerden biri olmuştur. Kesin sınırları net olmamakla birlikte, Phragandon ile Çoruh (Akampsis) Nehri'nin kaynakları arasındaki dağlık alanı kapsadığı düşünülmektedir. Bu bölge içerisinde Bayburt'un da önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Emanuele Intagliata, "Geç Antik Çağ'da Tzanika'nın (Kuzeydoğu Anadolu) Sınır Savunma Sistemine İlişkin Notlar", *Belleten*, 83, 2019, s. 429-430.

²⁷ Intagliata, *agm.*, s. 428.

²⁸ Intagliata, *agm.*, s. 433.

²⁹ Thema, VII. yüzyıldan XI. yüzyıl ortalarına kadar Doğu Roma İmparatorluğu'nda hem idari hem de askerî işlevleri bir arada yürüten, imparator tarafından görevlendirilen bir Strategos'un yönetiminde bulunan, aynı zamanda sosyo-ekonomik açıdan da önemli rol oynayan bir yönetim birimidir. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdari Bir Sistem Thema Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 23.

kuzeyde Karadeniz, güneyde Koloneia, batıda Armeniakon Theması ve doğuda İslam Devleti ile sınırdış durumdaydı.³⁰

Khaldia Theması, özellikle IX. yüzyılın ilk yarısında etkin bir biçimde örgütlenmiş ve zorlu coğrafi koşullara rağmen bölgenin ekonomik ve idari gelişimini sağlamak amacıyla teşkilatlandırılmıştır. Doğu Karadeniz bölgesi, güneyden yüksek dağ silsileleriyle çevrili olduğundan, bu coğrafya zaman zaman Anadolu'nun geri kalanından ayrı bir yapıda değerlendirilmiştir. Ancak bu doğal engeller, bölgenin ekonomik potansiyelini ve ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunu büyük ölçüde olumsuz etkilememiştir. Themanın merkezi olan Trabzon, Çoruh Havzası üzerinden geçen yollar sayesinde Anadolu'nun iç bölgeleriyle, Doğu Anadolu, İran ve Güney Kafkasya ile doğrudan bağlantı kurabilen önemli bir merkez işlevi görmüştür.³¹

Khaldia'nın sınırları içerisinde olan Çoruh Havzası, küçük bir alanda bulunmasına rağmen, X. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu için Kafkasya'ya geçişte önemli bir askerî bölge işlevi görmüştür. Themanın doğu sınırında yer alan askerî noktalar arasında Borçka (eski adıyla Morthoula) ve onun kolu olan Murgul Çayı üzerindeki Murgul tourmaları (askerî birlik bölgeleri) öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Çoruh Nehri üzerinde bulunan Speri/İspir ile güneyde yer alan Kağdariç (Erzurum/Aşkale), themanın iç bölgelerini imparatorluk denetimi altında tutmak amacıyla özel önem atfedilen merkezler olmuştur.³² Çoruh Nehri, Doğu Roma'nın Khaldia'daki askerî ve idari sisteminde, özellikle nehir boyunca Karadeniz kıyılarına yönelebilecek muhtemel saldırılara karşı savunma hattı işlevi üstlenmiştir. Çoruh Nehri'nin yanı sıra, Kuzeydoğu Anadolu Dağları da yüksek rakımları nedeniyle kuzey-güney yönündeki geçişleri zorlaştıran doğal bir bariyer niteliğindedir. Doğu Roma İmparatorluğu, bu coğrafi engelleri dikkate alarak Khaldia'nın en uç noktalarından biri olan Kağdariç'te, bölgenin iç kesimlerini denetleyebilmek amacıyla idari bir merkez kurmuştur.³³

Doğu Roma İmparatorluğu'nun hamlelerinden anlaşılacağı üzere Tao-Klarceti ve çevresi, Gürcü Krallığı'nın tesis edilmesinden önce de bir savunma hattının organize edildiği görülmektedir. Bölgenin tarihî süreç içerisinde bir sınır savunma sisteminin parçası olduğu göz önüne alındığında Gürcü Krallığı'nın da bir anlamda bu geleneği sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁰ Güneş, *age.*, s. 275.

³¹ Ali Genç, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Trabzon ve Çevresinin İdari Yapısı (VI-XI. Yüzyıl)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1, 2020, s. 20-25.

³² Güneş, *age.*, s. 41.

³³ Güneş, *age.*, s. 284.

2. Tao-Klarceti'de Kale, Kule ve Savunma Hatları

Kalelerin inşası ve bölgenin tahkim edilmesi, feodal devlet yapısının temel karakteristik özelliklerinden biridir. Orta Çağ kaleleri hem askerî birliklerin konuşlandığı alanlar hem de feodal beylerin ikametgâhları olarak işlev görmüştür. Bu tür kaleler, yolları ve vadileri çevreleyerek stratejik kontrol sağlayabilir, çevresindeki bölgeyi gözetleyip denetleyebilir ve yerel halk için sığınak görevi üstlenebilirdi. Orta Çağ şehirleri genellikle surlarla çevrili biçimde inşa edilmiştir. Bu surla çevrili yapı anlayışı, manastırlar için de geçerlidir. Söz konusu surlu mimari yapılar, Orta Çağ Gürcistan'ında da yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Gürcü kaynaklarında yer alan ifadelerle göre, ülkede çok sayıda kalenin bulunması, iktidarın merkezî yapısının zayıflaması, ülkenin siyasi olarak parçalanması ve sınırların yeterince korunamamasının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.³⁴ Gerçekten de çok sayıda kalenin varlığı, feodal parçalanma dönemlerinin belirgin bir özelliği olarak kabul edilmektedir.

Buna karşılık, Gürcü Krallığı'nın birleşik ve güçlü olduğu bir döneminde, sınır bölgelerindeki büyük surlar, şehirleri çevreleyen savunma hatları ve ülke çevresinden iç bölgelere uzanan ana karayolları üzerine inşa edilen gözetleme kuleleri daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde, ülkenin güney ve güneybatısında yer alan Tao-Klarceti bölgesinin iç kesimlerindeki sur komplekslerinin, özellikle IX. yüzyıl sonu ile XI. yüzyıl başlarında, yeniden inşasına daha az öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Krallık, bu süreçte merkezî yapıyı güçlendirmeye öncelik tanımıştır.³⁵ Krallığın bu farklı yaklaşımı, eski kalelerin tüm işlevlerini yitirdiği anlamına gelmemekle birlikte, bu yapıların artık önceki dönemlere kıyasla daha az aktif kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim savunma amaçlı kullanılan kalelerin stratejik önemi Saatabago yönetimi döneminde, özellikle XIV. yüzyılda yeniden artış göstermiştir.

Tao-Klarceti bölgesinde konuşlu kaleler sadece savunma amacı taşımayıp idarecilerin ikametgâhı olarak kullanılmıştır. Nitekim Ardanuç ve çevresi, Ashot Bagrationi tarafından kurulan Tao-Klarceti idaresinde Gürcülerin “iktidar odağı, yönetim merkezî ve feodal beyin konutu” olarak kaynaklarda yerini almaktadır. Arap akınlarına karşı direnmek için bölge istihkam edilmiş ve savunma öğeleriyle donatılmıştır.³⁶ Batılı tarih yazımında konut-kule ve kale-konut inşalarının toplumsal tehlikelerin büyüklüğüne paralel olarak gelişim gösterdiği ifade edilmektedir. XIV. yüzyılın ortasından itibaren Yüz Yıl Savaşı ve ardında başlayan bölgesel

³⁴ Nino Silagadze, *Tsikbesimagreebis Eklesiebi İstoriul Samkhret da Samkhret-Dasavlet Sakartveloshi*, Gamomtsemloba Meridiani, Tblisi 2017, s. 13.

³⁵ Silagadze, *age.*, s. 36.

³⁶ Buba Kudava, *Tao-Klarceti – İst'oriisa da Kult'uris Dzeglebis Katalogi*, Gamomtsemloba Artanuji Tbilisi 2018, s. 9-11.

mücadeleler barınma maksadıyla kulelerin çoğaldığını işaret etmektedir.³⁷ Kafkasya'nın genelinde özellikle Gürcistan ve güney kesimlerinde kule-konut şeklinde tabir edilen yapılar Avrupa'daki örneklerinden daha eskilere dayanmaktadır. Daryal mevkinde ve dağlık İnguş-Çeçen topraklarında çok sayıda bulunan savunma ve barınma amaçlı kule örneklerine³⁸ Tao-Klarceti bölgesinde de tesadüf edilmektedir.³⁹

Gözetleme ve muhabere amacıyla inşa edilen kuleler özellikle Orta Çağ'da hem savunma hem de haber göndermede (signaling) kullanılan önemli yapılardı. Orta Çağ Gürcistan'ındaki kale ve kuleler de bu durumun dışarısında değildi. Dönemin güçlü devletleriyle komşu olan ve stratejik yolların kesiştiği Tao-Klarceti, merkezî Gürcü Krallığı'nın korunmasında önemli bir rol oynuyordu.⁴⁰ Bunun yanı sıra zorlu arazi şartları ve farklı topografyaya sahip bu bölgede birçok siyasi, idari ve dini merkezde bulunmaktaydı. Buna bağlı olarak Tao-Klarceti ayrıntılı savunma sistemleriyle karakterize edilen kaleler ve diğer güçlü yapılar açısından da oldukça zengin bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemde yapılan arkeolojik çalışmalar bölgede bir dizi tahkimat sisteminin mevcudiyetini ortaya çıkardı. Bunların bazılarının özellikle muhabere amacıyla inşa edildiği açıktır bu türün klasik örnekleri Mağlisa, Kakhberi ve Ancha'dır.⁴¹ Bu örneklerden yola çıkarak muhabere kuleleri yani gözetleme ve haberleşme kulelerinde bazı karakteristik özellikleri mevcuttur.⁴²

Bu tür yapılar genellikle dağ veya tepe üzerindeki stratejik konumlara inşa edilmiştir ve büyük bir yüksekliğe sahiptirler. Örneğin, Mağlisa deniz seviyesinden 2.300 metre yükseklikte inşa edilmiştir. Bu yükseklikten, geniş bir arazi doğrudan gözlemlenebilmektedir.⁴³ Çoğunlukla bu yapılar, dağın hâkim olduğu geniş topraklar üzerinde, birkaç kaleden oluşan savunma sistemlerinin bir parçası olarak konumlandırılmıştır. İyi korunmuş ve ulaşılması oldukça güç olmalarına rağmen, bu kuleler esasen düşmanı durdurmak ya da ona uzun süreli direnç göstermek amacıyla tasarlanmamıştır. Gözetleme kulelerinin temel işlevi, işaret ateşleri aracılığıyla askerî

³⁷ Jean Mesqui, *Savaşın Barışa Şatolar ve Kaleler*, (çev. Elif Gökteke), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

³⁸ Erol Yıldır, *Vaynab Kuleleri*, Meva Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 28-64.

³⁹ Kale gravürlerine bakıldığında bu tür yapıların bölgede yaygınlık kazandığı görülmektedir. Aslında Tao-Klarceti'nin coğrafi yapısı göz önüne alındığında müstakil olarak kule inşalarından ziyade kule tipli biraz daha geniş kalelerin daha kullanışlı olduğu görülmektedir. Satel ve Cak Kaleleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Ekler kısmında örnekler mevcuttur).

⁴⁰ Kudava, *age.*, s. 233 vd.

⁴¹ Mağlisa; bu yapı günümüzde Ardahan'ın Hanak İlçesi'nde bulunmaktadır. Kelime Gürcüce yüksek anlamındaki -Mağali-den gelmektedir. Gözetleme kulesi örneğine verilebilecek en uygun yapı Mağlisa'dır. Ancha; genellikle aynı isimdeki manastır ile bilinmektedir. Ardanoç'un İncilli Köyü'nde bulunur. Kakhberi kulesi; Şavşat'ın Bağlıca Köyü'nde bulunan bu yapı kule ve kale savunma sisteminin önemli örneklerinden birisidir.

⁴² Kudava, *age.*, s. 297, 373.

⁴³ Kudava, *age.*, s. 373.

haberleşmeyi sağlamak olmuştur. Bu amaç yerine getirildikten sonra, söz konusu kuleleri ele geçirmek için zaman ve kaynak harcamak genellikle anlamsızdır. Ancak yine de bu yapılar, sınırlı ölçüde de olsa çevredeki yerleşim yerlerine savunma desteği sağlayabilmiştir. Söz konusu yapıların küçük ölçekli olduğu açıktır. Müstakil kuleler geniş bir alanı kapsamakta ve sürekli bir savunma hattı oluşturmamaktadır. Bir kule, zaman zaman birkaç kuleyle birlikte su deposu ve diğer yardımcı unsurları da içerebilmektedir.⁴⁴

Gürcistan'daki Orta Çağ kaleleri, genellikle aşırı yüksek tepelerin üzerine inşa edilmemiştir. Bunun yerine, yolların kenarında ya da vadilerde bulunan tepelikler kale inşası için tercih edilmiştir. Ancak Tao-Klarceti bölgesinde bu genel kuralın istisnaları mevcuttur; bazı kaleler, son derece yüksek noktalara hâkim tepeler üzerine inşa edilmiştir. Şavşat'taki Tsepta Kalesi⁴⁵ ve Tao'daki İşhan Kalesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar ve saha gözlemleri, Tao-Klarceti'de kaleler ve haberleşme kulelerinin yanı sıra, bunlardan bağımsız olarak konumlanmış daha küçük ölçekli yapılar bulunduğunu ortaya koymuştur.⁴⁶ Arazinin engebeli yapısı ve bölgedeki çok sayıda tarihî alan göz önüne alındığında, bölgede oldukça fazla sayıda kule bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Haberleşme kuleleri, genel savunma sisteminin kilit noktaları olup, klasik anlamda savunma amacıyla inşa edilen kulelerden farklı bir işleve sahiptir. Bu kulelerin temel işlevi, bölgedeki dinî merkezlere zamanında haber iletmek olmuştur. Örneğin, Kakhaberî Kulesi, Klarceti'deki birçok manastırın yer aldığı geçidi kontrol etmekteydi. Ancha'daki kule ise, bölge katedrali Khantsta ile Tskarostavi gibi önemli manastırlar arasındaki iletişim ağının sağlanmasında görev almıştır.⁴⁷

Gürcü kaynaklarına göre Tao-Klarceti bölgesinde inşa edilen kalelerin çoğunluğu IX. ve X. yüzyıl ile XI. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. XIV.-XVI. yüzyıllarda ise Samtshe Saatabago idaresi döneminde bu bölgede önemli miktarda kalenin inşaat ve onarım faaliyeti gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Saatabago idaresinin kurucusu olan Cakeli hanedanlığı hem iç hem de dış tehditleri karşı durmak amacıyla müstahkem yapılara daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Bu durumun aksine XII. ve XIII. yüzyıllarda Gürcü Krallığı'nın tek çatı altında toplandığı Birleşik Gürcistan Krallığı evresinde kale yapım ve tahkimat faaliyetlerinin azaldığı görülmektedir.⁴⁹ Buradan anlaşılabacağı üzere Gürcü idaresi merkezî otoriteye tehdit gördüğü aşamada savunma unsurlarına önem verip, bu yönde çeşitli adımlar atarken; kendisini güçlü hissettiği ve güçlü bir ordu meydana

⁴⁴ Silagadze, *age.*, s. 109.

⁴⁵ Söz konusu kale Şavşat'ın Eskikale Köyü'nde bulunmaktadır.

⁴⁶ Buba Kudava, "Akhlad Aghmochenili Sakt'it'oro Reliepi İshkhnidan", *Sakartvelos Sdzveleni*, 18, Tbilisi 2015, s. 184-185.

⁴⁷ Kudava, *age.*, s. 290.

⁴⁸ Silagadze, *age.*, s. 110.

⁴⁹ Silagadze, *age.*, s. 110-115.

getirdiği dönemde bu faaliyetlerine ara verdikleri tespit edilmektedir. Bu düşünce tabiatıyla sadece Tao-Klarceti bölgesi için geçerliydi. Çünkü bölgede konuşlu çeşitli feodal beyler vasıtasıyla güney sınırlarından gelebilecek saldırıları bertaraf etme düşüncesi bulunmaktaydı.

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında, Gürcü tarih yazımında “Güney Gürcistan” olarak tanımlanan Tao-Klarceti bölgesi, çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiş olsa da nihayetinde Gürcü Krallığı’nın denetiminde kalmıştır. Bu coğrafya, yerel yönetici unvanları olan eristavilerin idaresi altında yönetilmiştir. “Cavakheti, Şavşat, Khalmakhi, Tukharisi, Kveli, Ardanuç, Samtshe ve Tao” gibi yerlerde söz konusu yöneticiler ikamet etmekteydi.⁵⁰ XII. yüzyıldan itibaren Gürcü kaynakları, bu sahalarda etkili olan soylu ailelerin isimlerine yer vermektedir. Örneğin Cavakheti bölgesinde Maruşiani ailesi, 1020’li yıllara kadar bölge yönetiminde aktif rol oynamış; bu tarihten sonra ise yönetim Parsman Tmogveli’nin eline geçmiştir. Parsman Tmogveli’nin adı, 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından gerçekleştirilen seferde yeniden anılmakta; bu sefer sırasında bölge yöneticisi olarak görev yaparken öldürüldüğü belirtilmektedir. Onun ölümünün ardından, Selçuklularla iş birliği içinde olan Toreli ailesi bölgenin idaresini üstlenmiş ve XIII. yüzyıla kadar bu nüfuzunu sürdürmüştür.⁵¹

Şavşat Eristaviliği, Gürcü kaynaklarında 1020’li yıllardan itibaren anılmakta olup, Doğu Roma İmparatorluğu’nun bölgedeki etkisini artırmasıyla birlikte Latin kaynaklarında da yer almaya başlamıştır. Tsepta Kalesi’nin hâkimi olan Çançakhi Paleli, kaleyi Doğu Roma askerlerine teslim etmiş; bunun ardından, bölgenin eristavisi, Doğu Roma’nın onayıyla Saba Mtbevari olmuştur. Khalmakhi Eristaviliği de aynı dönemlerde kaynaklarda kaydedilmektedir. Khalmakhi Eristavisi Sula Khalmakeli, Kral IV. Bagrat ile isyancı soylu Liparit Bağvaşi arasında gerçekleşen çatışmalarda kralın safında yer almıştır. Sula Khalmakeli, Gürcü tarihinde önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. 1058 yılında, Liparit Bağvaşi’yi bölgedeki diğer aznaurların yardımıyla yakalatarak Kral Bagrat’a teslim ettirmiştir. Bu başarısına karşılık olarak kral, ona çeşitli bölgelerin yönetimini vermiş ve aynı zamanda dinî liderlik statüsü tanımıştır.⁵²

Tukharisi Eristaviliği, diğer bazı idari yapılarla kıyaslandığında daha geç bir tarihte teşkil edilmiştir. Gürcü Kralı IV. Bagrat ile Liparit Bağvaşi arasında yaşanan çatışmalar sırasında, Tukharisi Eristavisi Beşken Cakeli ile Parsman Tmogveli, kralın karşısında konumlanarak isyancı Liparit’i desteklemişlerdir. Bu bağlamda, kral otoritesine karşı tavır aldığı için Gürcü kroniklerinde “ası” olarak nitelendirilen Beşken Cakeli, 1118 yılında Cavakheti’de Türklerle yapılan bir savaşta hayatını

⁵⁰ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kulturuli Narkveni*, (Redaktori Buba Kudava Da Skh.), Artanuji Gamomtsemloba, Tbilisi 2018, s. 122.

⁵¹ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kulturuli Narkveni*, s. 123.

⁵² Gloveli Kakhaber, "Akhaltsikhis Sapasho Da Jaq'elta Ts'armomavlobis Sak'itkhisatvis", *ist'oria, arkeologia, etnologia*, 2, 2019, s. 76.

kaybeden Beşken Cakeli'nin soyundan gelmektedir.⁵³ Kveli Eristaviliği'nin mevcudiyetine dair ilk bilgiler, 1060'lı yıllarda Kral IV. Bagrat tarafından Gence Emirine karşı gönderilen askerî birlikler vasıtasıyla kaydedilmiştir. Bu sefer sırasında kral, İvane Bağvaşi ve Niania Kuabulisdze gibi önemli şahsiyetleri görevlendirmiştir. Söz konusu seferde bölgenin eristavisi olan Murvan Cakeli de aktif olarak yer almıştır.⁵⁴

Ardanuç Eristaviliği ise Gürcü Kralı III. Bagrat'ın Klarceti bölgesinde merkezî yönetime başkaldıran Sumbat ve Gurgen Bagrationileri etkisiz hale getirmesinin ardından oluşturulmuştur. Bu yeni idari birimin başına Abuserisdze ailesi atanmıştır. Bu aileye mensup bilinen ilk eristavi, 1010 ile 1020 yılları arasında görev yapan İovane Abuserisdze'dir. Ardından gelen dönemlerde de aynı aileden farklı bireyler bu görevi devralarak idareyi sürdürmüşlerdir.⁵⁵

XII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Gürcü Krallığı'nın topraklarını genişletmesi ve çevresindeki topluluklarla sürekli olarak savaş hâlinde bulunması, yukarıda bahsi geçen eristaviliklerin ya doğrudan merkezî idareye bağlanmasına ya da sınır beyliği işlevi görerek kullanılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu durum, özellikle güney sınırlarından gelebilecek tehditlere karşı sınır bölgelerinde yer alan güçlü feodal ailelerin ve onların askerî güçlerinin önemini artırmıştır. Gürcü Krallığı, sınır güvenliğini sağlamak ve harekâtlarda etkinlik sağlamak amacıyla bu ailelerin bölgedeki varlığını stratejik bir unsur olarak değerlendirmiştir.⁵⁶ Bu çerçevede, Gürcistan'ın güney kesimlerinde bazı eristavilikler, bu tür bir işlevle yapılandırılmıştır. Bunlardan Panaskerti Eristaviliği; İspir, Tao, Klarceti ve Şavşat'ın bir kısmını kapsamaktaydı. Samtshe Eristaviliği, Göle, Ardahan ve Eruşeti bölgelerini içine alırken; Tmogvi Eristaviliği, Cavakheti ile Çıldır çevresinde konumlanmaktaydı. Akhalkalaki Eristaviliği ise Tori bölgesiyle Cavakheti'nin bir kısmını içine alacak şekilde teşkil edilmiştir.⁵⁷

Bu coğrafya, XI. yüzyıldan itibaren Gürcü feodal ailelerin yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Gürcü Krallığı, bu bölgeyi sınır bölgesi olarak değerlendirerek güneyden gelebilecek akınlara karşı bir savunma hattı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu savunma sisteminin kurulmasında, Krallığa bağlı soylu ailelerin katkıları planlanmıştır. Güney bölgesinde yaşayan ailelerden biri olan Cakeli Hanedanlığı, önemli bir tarihî rol üstlenerek varlığını yüzyıllar boyunca korumayı başarmıştır. Cakeli ailesi, aslen Samtshe bölgesinde ikamet etmekteydi ve Cak/Caki Kalesi, başlangıçta onların yaşadığı bir yerdi. Cakeli soyadı da bu kaleden gelmektedir.

⁵³ *Tao-Klarceti İstoriul-Kültürlü Narkvei*, s. 122-123.

⁵⁴ *Tao-Klarceti İstoriul-Kültürlü Narkvei*, s. 124.

⁵⁵ Kakhaber, *agm.*, s. 76.

⁵⁶ Andrew Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, (çev. Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 153-160.

⁵⁷ Kaha Şengelia, *Gürcistan İmparatorlukları Arasında Bir Tarih*, (çev. Harun Çimke), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2025, s. 119-127.

Ayrıca, Cakeli ailesi Caki Kalesi'nde mülk sahibiydi.⁵⁸ Bu aileye mensup bireyler, Gürcü kraliyet yönetimi tarafından XIII. yüzyıldan itibaren (İlhanlıların etkisine girmeden önce) saygın bir unvan olan Atabeg unvanını taşımışlardır.

Bu hanedanlık ailesine mensup Atabegler bölgedeki Tao-Klarceti'deki birçok kalede etkinlik göstermiş ve bu kaleleri adeta hem ikamet sahası hem bir sınır savunma unsuru olarak kullanmışlardır. Ancak Atabeg idaresi merkezî Gürcü Krallığı'na bağlı bir şekilde değil genellikle Krallık'tan ayrı bağımsız bir statüde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu kapsamda bazen merkezî hükümete bağlı olarak hareket ettiklerinde güney sınırlarını muhafaza eden bir “beylik” statüsünde kalırken çoğu zamanda Gürcü Krallığı'yla çatışma içerisinde kalarak bağımsızlıklarını korumaya başarmışlardır.⁵⁹

Cakeli hanedanlığına mensup ailenin ilk ikametgâhı olarak bilinen Cak Kalesi, günümüzde Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı Yurtbekler mevkinde bulunmaktadır. Kale, Türkiye ile Gürcistan'ın sınır hattında bulunan Cak Suyu'nun kenarında yer alır.⁶⁰ Gürcü kaynaklarında bu bölgenin önemli bir geçit güzergâhını kontrol ettiği ve sınır karakolu hüviyetinde olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca Kale, sınırdaki geçit kontrolü amacıyla inşa edildiği için büyük bir gözetleme kulesi formatında tasarlanmıştı.⁶¹ Gürcistan'ın içlerine doğru giden bir yol üzerinde bulunan bu yapı, feodal ailenin kontrolünde Tao-Klarceti bölgesinde konumlanmıştı.

84 Antik dönem tarihî kaynaklarında “yukarı” ve “aşağı” olarak ifade edilen tanımlama, yakın bölgeleri içerisindeki farklı yerleşim yerlerini tanımlamak için kullanılırdı. Sur tipi yapılar konumu itibarıyla yerleşim merkeziyle çevresindeki yapıları birbirinden ayırmaktadır. Bununla bağlantılı olarak bir anlamda yukarı-aşağı şehri birbirinden ayıran kavramlar ortaya çıkmıştır.⁶² Buna benzer bir yerleşim türü Tao-Klarceti içerisinde de yer almaktadır. Gürcü tarih yazımında Tao bölgesi, Çoruh Havzası'nın orta kesimini ve ona bağlı kolları kapsayan bir coğrafya olarak tanımlanmaktadır. Bu bölge, kendi içinde iki alt bölgeye ayrılmıştır: Amier Tao ve İmier Tao. Gürcüce'de kullanılan Amier ve İmier terimleri, Türkçeye “öte-beri” ya da “alt-üst” şeklinde çevrilebilecek karşılıklara sahiptir.⁶³ Bu iki alt bölge arasındaki sınır, Oltu Çayı'nın güney hatından başlayarak Bardu Çayı üzerinden geçmektedir. Her iki kısım da kendi içerisinde daha küçük yerleşim birimlerine ayrılmıştır. Söz konusu yerleşim alanları, yalnızca dinî merkezler olarak değil, aynı zamanda siyasi

⁵⁸ Mikheil Bakhtadze, *Jaql'elta Sagvareulos Ist'oria XI-XV Sank'uneebshi*, Artanuci Gamomtsemloba, Tbilisi 2010, s. 3 vd.

⁵⁹ Şengelia, *age.*, s. 213-216.

⁶⁰ Hamza Gündoğdu, *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000, s. 101.

⁶¹ Kudava, *age.*, s. 410.

⁶² Karul, *agm.*, s. 23.

⁶³ Giviashvili- Koplatadze, *age.*, s. 9-11.

ve askerî açıdan da stratejik öneme sahip bölgeler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken başlıca yerleşimleri: “Gürcü Boğazı, Parkhali, Asispori, Bana, Taoskari, Panaskerti, Tortum, Oltu ve Mamrovani (Buğakale).” Şeklinde sıralamak mümkündür.⁶⁴

Amier ve İmier Tao arasındaki sınır hattı Bardu/Bardus/Bardız Çayı'ndan⁶⁵ geçmektedir. Bu bölge 591 yılında Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yer almaktaydı. VIII. yüzyıldan itibaren Bagratlı hanedanlığına mensup aile tarafından idare edilmeye başlandı. Bu sınır hattı uzun bir süre Gürcü Krallığı uhdesinde kaldıktan sonra Samtshe Saatabago idaresine geçti.⁶⁶ Bu bölgede Bagratlı ve Cakeli hükümdarlığı döneminden kalma birçok anıt bulunmaktadır. Tipik kale sistemi, Bardu Çayı'nın girişinde, yüksek dağlık bir mevkide Gaziler Köyü yakınlarında mevcuttur. Gürcü kaynaklarında Bardu/Bardız Kalesi'nin Basiani/Pasinleri ve Sarıkamış'a giden yolları kontrol ettiği ifade edilmektedir.⁶⁷ Bölgede yer alan kale ayrıca Erzurum-Kars arasında doğal bir yol olan çayın kenarında bölgenin kontrol altına tutulmasını sağlamaktadır.⁶⁸

Amier ve İmier Tao arasındaki sınır hattının diğer bir ucunda Oltu Çayı bulunmaktadır. Oltu Kalesi de tıpkı Bardu gibi stratejik bir lokasyonda yer almakla birlikte önemli geçitleri kontrol altında tutmaktaydı. Tao bölgesinin Amier kesiminde, IX. ve X. yüzyıllarda Khalmakhi, Panaskert ve Bana'da idarî merkezler kurulmuştur. Aynı dönemde, İmier Tao'da ise Oltu, kale-şehir niteliğiyle bölgesel merkez konumuna gelmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu, Oltu ve Tortum'un hem ticaret yolları üzerinde bulunmaları hem de askerî bakımdan stratejik mevkilere sahip olmaları nedeniyle bu bölgeyi elde tutmak adına önemli çaba göstermiştir. Tortum'a ulaşan güzergâhlardan biri kuzeye yönelerek Çoruh Vadisi'ne bağlanmaktaydı. Bu güzergâh üzerinde yer alan Tortum Kalesi, kuzeye doğru, yani Gürcü topraklarına ilerlemeyi hedefleyen güçleri durdurmak amacıyla kullanılmış; bu durum, kalenin yol ile savunma hattı işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.⁶⁹

Doğu Roma İmparatoru II. Basil (960–1025), bu stratejik konumun farkında olarak Oltu'ya ilerleyişi sırasında Tortum Kalesi'ni ele geçirmiştir. Kalenin çevresindeki bazı yollar ise ekonomik bakımdan önemli avantajlar sunmaktaydı. Geniş vadiler boyunca yerleşim alanlarının bulunması ve bölgenin çevresindeki şehirler için bir geçiş noktası işlevi görmesi, Tortum'un konumunu daha da değerli

⁶⁴ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kültürlü Narkveri*, s. 17.

⁶⁵ Bölgenin tarihi ve coğrafi önemi için bkz. Gürsoy Solmaz-Kerra Altuğ, “Ortaçağda Kars ve Erzurum'un Önemli Kalesi Bardız”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 59, 2017, s. 157-170.

⁶⁶ Bakhtadze, *age.*, s. 51.

⁶⁷ Silagadze, *age.*, s. 116.

⁶⁸ Gürsoy Solmaz, *Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2000, s. 68.

⁶⁹ Antony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, Volume I, Dumbarton Oaks, Washington 2007, s. 56-60.

hâle getirmiştir. Tortum'dan geçen yol ağı, Hahuli Manastırı'nın yer aldığı vadiden geçerek İspir'e kadar ulaşmakta ve bölgedeki hem dinî hem de ticari hareketliliği desteklemektedir. Oltu bölgesi, adını aldığı nehrin kıyısında, verimli ve geniş bir arazi üzerinde yer almaktadır. Stratejik açıdan önemli bir geçiş noktasında bulunan Oltu, Erzurum'dan Ardanuç'a uzanan güzergâh ile Bana Manastırı üzerinden Kars ve Ardahan yaylalarına ulaşan yol hattı üzerinde konumlanmıştır. Panaskert ve Khalmakhi ise, Oltu'dan Ardanuç'a yönelen bu güzergâh üzerinde sıralanmakta olup, her iki yerleşim de dönemin güvenlik ihtiyaçlarına yanıt veren sağlam kale yapılarıyla donatılmıştır.⁷⁰

Oltu Kalesi, Oltu Çayı'nın kenarında bulunan ve sarp bir kayalık zemin üzerine inşa edilmişti. Urartular döneminde yapıldığına dair ifadeler bulunmakla birlikte⁷¹ Doğu Roma, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılar tarafında onararak kullanılmıştır. Oltu Çayı'nın ve kalenin bulunduğu mevki Çoruh, Aras ve Kür nehirlerinin bağlantı noktasında olup askerî ve ticari maksatlı yol ağlarının da kesişimi içerisindeydi.⁷² Gürcü kaynaklarında Oltu Kale-kenti, İmereti'nin idari ve stratejik merkezi komunda olduğu ve Bagratlı hanedanlığının Tao kolunun ikametgâhı olarak kullandığı belirtilmektedir.⁷³

Yine Gürcüce eserlerde Oltu'nun önemli bir şehir hayatına kavuşmasının IX. ve XI. yüzyıllarda gerçekleştiğini, Kral III. Davit zamanında ise bir “Kraliyet Şehri” olarak Tao-Klarceti'nin merkezi olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ XI. yüzyılın son diliminde önemli Gürcü komutanlarından Grigol Bakuriani idaresinde olan bölge Krallığın güney kesimindeki tampon bölgelerden birisi hâline gelmişti. İlerleyen evrede Selçukluların ele geçirdiği bu saha, Gürcü Kral David Aghmashenebeli tarafından tekrardan Gürcü Krallığı topraklarına kazandırılmıştır. Birleşik Gürcü Krallığı'nın dağılmasının ardından (1466 ve sonrası) Oltu, Samtshe Saatabago'nun merkezlerinden birisi olmuştu. Oltu Kalesi 1514 yılında, Yavuz Sultan Selim Han tarafından Atabeg Mirza Çabuk'a bırakılmıştır. Çünkü Atabeg, Osmanlı ordusuna erzak vereceğini taahhüt etmişti. Kale daha sonra Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Bölge Osmanlıların kesin zaferi öncesi Saatabago Atabegî Mirza Çabuk'un ikametgâh sahasıydı.⁷⁵

Tao-Klarceti bölgesindeki müstahkem mevkilerden birisi de Şavşat ve çevresiydi. Yukarıda ifade edildiği üzere Ashot Bagrationi ve Rahip Grigol Khandzteli tarafından başlatılan kilise-manastır hareketi bölgenin stratejik önemini

⁷⁰ Bryer-Winfield, *age.*, s. 38-39.

⁷¹ Hamza Gündoğdu vd., *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*, Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Ankara 2002, s. 19.

⁷² Solmaz, *age.*, s. 71.

⁷³ Silagadze, *age.*, s. 65.

⁷⁴ Silagadze, *age.*, s. 65-71.

⁷⁵ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Eller'ini Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 86-88.

arttıran gelişmeydi. Buna istinaden dinî merkezlerle zarar gelmemesi ve saldırıya açık olmaması için bölgede güçlü bir savunma sisteminin inşa edilmesi elzemdi. Bu amaçla Şavşat'taki İmerkhev, Satlel ve Pikalta gibi hemen hemen her geçitte bir tahkimat yapılmıştır.⁷⁶

İmerkhev bölgesinde yer alan geçit, İmerkhev-Şavşat kavşağından başlayarak nehir ağzlarına kadar uzanan uzun bir hat oluşturmakta olup, iyi korunmuş yapısıyla bölgedeki doğal savunma hatlarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Geçidin giriş noktası, Sinkot Kalesi ile Karçal Dağları'nın eteklerinde konumlanan Tsepta Kalesi tarafından etkin biçimde kontrol edilmiştir.⁷⁷ Bu konumdan, geçidin başlangıcında, İmerkhev ile Ipkhvrelî arasında yer alan ve önemli bir savunma noktası olan Çakvelta (veya Baratsikhe)⁷⁸ Kaleleri açık bir şekilde gözlemlenebilmekteydi. Çakvelta Kalesi, İmerkhev'in sağ kolunu oluşturan Bazgîret-Suyu geçidinin savunma sistemine doğrudan entegre bir konumda yer almaktaydı. Bu geçidin girişinde bulunan Khevtsruli Kalesi ise çeşitli yönlere ayrılan ve stratejik öneme sahip yolları denetleme görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda geçidin kapanmasını sağlamakta ve Çakvelta Kalesi ile hem İmerkhev hem de Şavşat bölgesini kapsayan yerel savunma sisteminin bütünleyici bir parçası olarak işlev görmektedir. Stratejik konumuyla dikkat çeken Çakvelta Kalesi, yalnızca geçidin orta kesimini değil; aynı zamanda geçidin çıkış kısmını ve özellikle İmerkhev-Suyu'nun sol kolu olan Kvîrala-Suyu⁷⁹ geçidi üzerinden ilerleyen yolun başlangıç noktasını da denetim altında tutmaktaydı.⁸⁰

Satlel-Suyu'nun sol kesiminde bulunan kaleler, konumları itibarıyla stratejik noktalarda yer almaktadır. Kalelerin en büyük avantajlarından birisi yerleşim yeri ve geçit güzergâhlarını kontrol etmesiydi. Arsiani Sıradağları boyunca farklı noktalarda bulunan geçitler ise Şavşat ve Ardanuç yönündeki geçitlerle bağlantı kurulmasına olanak tanımıştır. Bölgeye dağılmış olan küçük ölçekli kaleler, Şavşat ve Ardanuç'tan geçen bazı yolları etkin ve güvenilir bir şekilde kontrol altına alacak biçimde konumlandırılmıştır.⁸¹ Satlel'in sol yakasında bu denli yoğun kale olmasının temel nedeni, bölgenin topografik özellikleriyle açıklanabilir. Dikey eğime sahip sıradağlar arasında yer alan derin vadiler, içinde köylerin bulunduğu yerleşim alanlarına, tarım arazilerine ve hayvancılık faaliyetleri için elverişli otlaklara ev sahipliği yapmaktadır. Bu doğal unsurlar, halkın geçim kaynakları açısından büyük önem taşıdığı için, korunmaları da bir o kadar kritik hale gelmiştir. Pikalta ve Hantuşet gibi küçük geçitler dahi, birbiriyle bağlantılı konumda bulunmakta ve

⁷⁶ Shota Mamuladze, "Fortification Buildings in Shavsheti (Satleli Fortress)", *Caucasus Journal of Social Sciences*, 4/1, 2011, s. 200.

⁷⁷ Shota Mamuladze, "Shavsheti Materialuri Kulturuli Dzglebi", *Shavsheti*, Gamomtsemloba Horosi XXI, Tbilisi 2011, s. 42.

⁷⁸ Söz konusu kale Şavşat'a bağlı Şenocak Köyü'ndedir.

⁷⁹ Şavşat'ta bulunan bu yer adı günümüzde Demirkapı Köyü'nde bulunmaktadır.

⁸⁰ Mamuladze, "Fortification Buildings in Shavsheti (Satleli Fortress)", s. 201.

⁸¹ Mamuladze, "Shavsheti Materialuri Kulturuli Dzglebi", s. 45.

ülkenin genel savunma sistemi içinde yer alan, kendi çapında sur yapılarıyla donatılmıştır. Bu durum, bölgedeki savunma ağının ne denli sistematik ve yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Şavşat bölgesinde yer alan kalelerin büyük bir bölümü (Ipkhvrel, Garklobi, Kayadibi, Kvatetrisi ve Hantuşet gibi) dağ silsilelerinin ön kısımlarında konumlandırılmıştır. Bu kalelerin başlıca işlevi; geniş tarım arazilerinin korunması, yüksek rakımlı alanlarla alçak kesimleri birbirine bağlayan yolların denetimi ve Acara, Samtshe-Javakheti, Eruşeti, Posof ile özellikle Göle-Ardahan (Kola-Artaani) geçitleri üzerinden yer alan güzergâhların kontrol altına alınmasıydı. Ayrıca bu yollar, yüksek bölgelerden Şavşat'a ve kısmen de Klarçeti'ye ulaşımı sağlayan önemli bağlantı hatlarını oluşturmaktaydı.⁸² Bu stratejik yapı sayesinde, Şavşat ile Klarçeti'nin belirli bir bölümü, dağların eteklerinde yer alan tahkimat unsurları aracılığıyla bütünüyle korunmuş hâle getirilmiştir. Bununla birlikte, Şavşat'taki bazı kaleler (örneğin Tsepta ve Hantuşet gibi) Klarçeti topraklarında bulunan diğer yapılarla doğrudan bağlantılıydı. Bu durum, Şavşat ile Klarçeti'yi kapsayan bölgede son derece işlevsel ve güvenilir bir savunma ağı oluşturulduğunu göstermektedir.⁸³

Şavşat ve çevresine ilişkin olarak, Osman Aytekin'in yürütücülüğünü üstlendiği saha çalışmaları ile Gürcü araştırmacıların gerçekleştirdiği bazı arazi incelemeleri mevcuttur.⁸⁴ Satlel Kalesi'yle ilgili gerçekleştirilen bu incelemede, kalenin inşa süreciyle birlikte arkeolojik buluntulara dair bilgiler sunulmuştur. Kalenin inşası, X. ve XI. yüzyıllarda Gürcistan ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında yaşanan siyasi gelişmelerle yakından ilişkilidir. Bu yapının ve ona bağlı savunma hatlarının inşa edilmesinin arkasında, Gürcistan'ın dönemin zorlu siyasi ve idari koşulları yer almaktadır.⁸⁵

Gürcü kroniklerinden Sumbat Davitidze'ye göre Satlel Kalesi 1028 yılında, bölgeye saldıran Doğu Roma komutanı Parkimanos'un askerî harekâtı sırasında, piskopos Saba Mtbevari tarafından yaptırılmıştır.⁸⁶ Komutan Parkimanos'un ilerleyişiyle birlikte, bölgedeki yerel feodal beylerden Çançaki Paleli ve Arcevan Hololisdze'nin kontrolünde bulunan Tsepta ve Garklobi Kaleleri, Doğu Roma'ya teslim edilmiştir. Ancak bu istilaya karşı direniş gösterenler arasında Şavşat-Klarçeti piskoposları Saba Mtbevari, Erza Ançeli ve Ardanuç yöneticisi Ioane yer almaktadır. Kaynaklarda, Saba'nın bu saldırılara karşılık olarak Sveti adlı kaleyi inşa ettirdiği belirtilmektedir. Gürcü tarihî kaynaklarında söz konusu yapının Satlel Kalesi olduğu ifade edilmektedir. Bu kale, stratejik bakımdan oldukça önemli bir

⁸² Mamuladze, "Fortification Buildings in Shavsheti (Satleli Fortress)", s. 202.

⁸³ Mamuladze, "Fortification Buildings in Shavsheti (Satleli Fortress)", s. 205.

⁸⁴ Osman Aytekin, *Taşların Hikayesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.

⁸⁵ Guram Chataraşvili, "Şavşetis Metarialur-Kulturuli Dzeglebi (Satlelis Svetis Tshe)", *Studenta Da Axalgazrda Mecnierta Simpoziumis Sromebi I*, 2010, s. 56-57.

⁸⁶ *Sumbat Davitis-Dzgis*, s. 69-72.

konuma sahiptir. İmerkhev ile Şavşat bölgesindeki Acara-Suyu geçidine uzanan güzergâhı ve Klarceti'ye bağlanan eski yolları denetleyen bir noktada yer almaktadır.

87

Ashot Bagrationi tarafından önemli bir merkez hâline getiren Ardanuç, Gürcü Krallığı'nın uzun bir dönem stratejik merkezlerinden birisi olmuştur. Bölgede yer alan Ardanuç Kale-kenti Kralların ikamet alanı olarak kullanılması yanı sıra savunma sistemi içerisinde kıymetli bir konumdaydı. Klarceti bölgesinin tarihî merkezî konumundaki Ardanuç Kalesi, günümüzde Ardanuç ilçesinin güney kesiminde, yüksek ve sarp bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Bu noktada, çevredeki farklı bölgelerden Klarceti'ye yönelen yolların geçtiği birkaç önemli vadi bir araya gelmektedir. Bölgede, kaleye ait eski sur kalıntıları da hâlen izlenebilmektedir.⁸⁸ Gürcü kaynaklarına göre, kalenin inşası V. yüzyılda, Kral Vahtang Gorgasali dönemine tarihlenmektedir. Ardanuç Kalesi, ilerleyen süreçte (özellikle VIII. ve IX. yüzyıl başlarında) Tao-Klarceti'de hüküm süren Bagratlı hanedanlığının ilk siyasi merkezi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Kalenin böylesine stratejik bir konumda yer alması ve çevresindeki doğal savunma avantajları göz önünde bulundurulduğunda, bu yerin Antik Çağlarda fark edilmeden kalmış olamayacağı düşünülmektedir. Nitekim kale çevresinde megalitik dönem yapılarına ait izlere rastlanmakta, ayrıca surlarla çevrili yerleşim alanında Orta Çağ öncesine ait seramik buluntuları da tespit edilmiştir.⁸⁹

Tao-Klarceti bölgesinde yer alan müstahkem mevkilerden birisi de Tukharisi Kale-kentidir. Tukharisi, Gürcü tarihinin en eski ve önemli stratejik mevkilerden birisidir. Tukharisi'den tarihin farklı dönemlerinde hem Gürcü hem de diğer kaynaklar bahsetse de bazı konular bugüne kadar netleştirilememiştir. Bunlar arasında Tukharisi'nin kesin konumu ve yerleşim alanının türü (kale-şehir, kale-kent gibi) yer almaktadır.⁹⁰ Söz konusu yerleşim, Demirkent Köyü'nün güneydoğusunda, vadinin sağ yamacında, Çoruh ve Oltu-Suyu havzalarının birleşim noktasına yakın, kayalık bir tepe üzerinde ve toprak yolun hemen yakınında konumlanmaktadır. Araştırmacı Buba Kudava'nın son dönem çalışmalarına göre, antik Tukharisi Kale-kentinin, büyük olasılıkla Demirkent Köyü çevresinde yer aldığı öne sürülmektedir. Her ne kadar "Tukharisi" yer ismi günümüzde bu alanda kaybolmuş olsa da Klarceti'nin bu bölümünde Cheshikari (Kapı Geçidi aracılığıyla bağlanan, komşu Okhuri Vadisi'nde (Tao bölgesinde yer alır) "Tukhar" (geçidin zirvesinde) ve "Tukharagzi" (ya da "Tukharispiri", geçidin yakınında bulunan bir nokta) gibi benzer yer adlarının varlığı belgelenmiştir. Ayrıca kaleye yaklaşık 200 metre

⁸⁷ Chataraşvili, *agm.*, s. 57-60.

⁸⁸ Kudava, *age.*, s. 290.

⁸⁹ Kudava, *age.*, s. 290-291.

⁹⁰ Tsikarishvili, *agm.*, s. 158-159.

güneydoğuda, eski bir yerleşim alanına ait izler tespit edilmiştir. Bu bulgular, bölgenin tarihsel yerleşim sürekliliği açısından önemli ipuçları sunmaktadır.⁹¹

Gürcü kaynaklarına göre Tukharisi, Klarceti'de sınıra yakın bir mevkide; Ermeni kaynaklarına göreyse Tao sınırına yakın bir konumdadır. Her iki durumda da burasının bir sınır noktası olduğu açıktır. VI. yüzyıla kadar Klarceti ve çevresi, Kartli sınırları içerisinde; VII-VIII. yüzyıllarda ise Ermeni coğrafyasının etkisi altında Taik (Tao) bölgesiyle bir arada tanımlanmaktadır.⁹² Tarihî kaynaklardan hareketle Tukharisi'nin Çoruh Nehri'nin ağzında yer aldığı görülmektedir. Gürcü kaynağında geçen ifade de "Tukharisi Çoruh denilen nehrin üst kısmındadır/აღდგოთ და წამ(ა)სუ(ე)ნეთ თუხართა რ(ომე)ლ არს ჭოროხის პირსა" şeklinde coğrafi anlamda tanımlamalar mevcuttur.⁹³

IX-X. yüzyıllarda Klarceti bölgesi, Bagratlı hanedanlığı tarafından idare edilmekteydi. Bu dönemlerde Tukharisi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. XI. yüzyılın başından itibaren Tukharisi, Cakeli hanedanlığının eline geçti ve onların mülkü oldu. Bölgenin eristavisi ise Beşken Cakeli'ydi.⁹⁴ Orta Çağ'da Gürcistan'ın siyasi yapısı içerisinde feodal beylikler önemli bir yer tutmaktaydı. Her bir idari yapılanmada eski Gürcü aileleri yönetici olarak faaliyette bulunmuşlardır.⁹⁵ X. ve XIII. yüzyıllarda başta Tao, Klarceti, Şavşat, Samtshe olmak üzere Javakheti, Göle, Ardahan, Eruşeti, İspir ve Çıldır'ın yer aldığı tarihî Güney Gürcistan kesimleri Gürcü Krallığı içerisine dâhil edilerek, birleşik Gürcü Krallığı kurulmuştur. Söz konusu bu yerler eristavi ve eristavteristavi unvanlı kişilerce idare edilmekteydi.⁹⁶ X. yüzyılda Gürcü tarih yazımında tarihî "Meskheti" toprakları olarak ifade edilen Javakheti, Şavşat, Khalmakhi, Tukharisi, Kveli, Ardanuç, Samtshe ve Tao bölgelerinde Saeristavo statüsünde eristavilikler yer almaktaydı. XI. yüzyılda Gürcü Krallığı'nın tek bir çatı altında toplanmasının ardından diğer eristavlıklar gibi Tukharisi Eristaviliği'de kuruldu. Dönemin Gürcü Kralı Bagrat'a muhalif olan Tukharisi Eristavi Beşken Cakeli ve Parsman Tmogveli gibi kişiler Krallığa muhalif Liparit'i desteklediler. Bu sebeple Gürcü kaynakları Beşken Cakeli'yi Gürcü Krallığına isyan eden bir asi olarak zikretmektedir.⁹⁷

X.-XIII. yüzyıllarda Tukharisi bölgesi dâhil Şavşat, Khalmakhi, Ardanuç ve Kveli gibi güney sınırında yer alan mevkiler yukarıda zikredilen eristavilikler tarafından idare edilmekte ve Gürcü Krallığı tarafından sınır savunma hattı olarak planlanmıştı. XII. yüzyılda Krallık topraklarının genişlemesi, Krallık bünyesine katılan toprakların idari sistem için alınması ve çevre ülkelerle sürekli savaş

⁹¹ Kudava, *age.*, s. 296.

⁹² Tsikarishvili, *agm.*, s. 173.

⁹³ *Kartlis Tskhovreba Leont'i Mroveli-Juansberi*, s. 19.

⁹⁴ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kulturnli Narkvevi*, s. 123.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan, *agm.*, s. 4-19.

⁹⁶ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kulturnli Narkvevi*, s. 122.

⁹⁷ Kakhaber, *agm.*, s. 77.

durumuna hazırlıklı olunması gibi etmenler Gürcü Krallığının sınır boylarında yeni bir yapılanmaya gitmesine yol açmıştı. Tukharisi Eristaviliği sınır boylarında sorumluluk üstlenen bir konumda olmuştur. Bunun dışında Panaskert ve Samtshe Eristavilikleri de Krallığın güney sınırlarını muhafaza etmek amacıyla desteklenen idari birimlerdi. Tukharisi Eristaviliği ve diğer eristaviliklerin sınır boylarına yerleştirmelerindeki en büyük etken güneyden Gürcistan içlerine gelebilecek Türkmen akınlarını engellemektir. Gürcü Krallığı bu eristavilikleri bir tampon bölge olarak kullanmıştır. Bilhassa Erzurum istikametinden Gürcistan içlerine XI. yüzyıldan itibaren ciddi anlamda Türkmen saldırıları bulunmaktaydı. Tukharisi Kalesi de bu dönemde gözetleme hüviyetinde bir rol üstlenmiştir.⁹⁸

Gürcü kaynaklarından takip edildiğine göre Tukharisi, Cakeli hanedanlığının idaresinde sadece bir kale formatında değil, eristavilik statüsünde yerleşim yeri olarak değerlendirilir. XIV. yüzyıldan sonra Tukharisi ve çevresinde “Tukhareli” soyadını taşıyan bazı idarecilerin (Sulsa Tukharel, Botso Tukharel, Saba Tukhareli gibi) olduğu bilinmektedir.⁹⁹

Bölgede yer alan diğer bir önemli tahkimat Nikhakhi Kalesi'dir. Nikhakhi Kalesi, Yusufeli'ne yakınlarında (Yokuşlu Köyü), İspir yönüne giden güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bu eski yer adı hâlen yörede yaşayan köylüler tarafından kullanılmakta ve yaşatılmaktadır. Kale, Çoruh Nehri kıyısındaki ana yolun yakınında, nehir seviyesinden yaklaşık 900 metre yükseklikteki bir tepe üzerinde inşa edilmiştir.¹⁰⁰

Gürcülerin Tao bölgesinde oluşturduğu savunma sisteminde, özellikle ulaşım yollarını korumaya yönelik inşa edilen kaleler kritik bir rol oynamıştır. Bu yolların güvenliği özel önem arz etmekteydi; zira hem stratejik geçiş güzergâhları hem de yerleşim birimleri bu yollar etrafında şekillenmişti. Sadece dışarıdan gelen yollar değil, Gürcistan'ın farklı bölgelerini birbirine bağlayan iç yolların korunması için de sistematik bir savunma ağı geliştirilmiştir.

Nikhakhi Kalesi, İspir yönünden gelen yol üzerinde konumlandığı için özel bir stratejik öneme sahiptir. İspir, Gürcü egemenliği döneminde güney sınırını oluşturduğundan, bu bölgeden geçen yolların ve İspir Dağı'nın korunması Gürcü Kralları tarafından öncelikli bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Gürcü kaynaklarına göre, Nikhakhi ve çevresi VIII. yüzyılın ikinci yarısında Bagratlı hanedanının yönetimi altına girmiştir. Daha sonraki süreçte Gürcülerin birleşik bir krallık çatısı altında varlıklarını sürdürdükleri dönemde de kale, Gürcistan sınırları

⁹⁸ *Tao-Klarjeti İstoriul-Kültürlü Narkevi*, s. 125-130.

⁹⁹ Tsikarishvili, *agm.*, s. 162.

¹⁰⁰ Aleksandre Bosişvili, "Nihahis Tshe", *İvane Javacşvilis Saxelobis Tbilis Saxelmwifo Universitetis Saqartvelos İstoriis İnstitutis Sromeb*, XIII, Tbilisi 2018, s. 206.

içinde kalmaya devam etmiştir.¹⁰¹ Kale ilerleyen süreçte Selçuklu hâkimiyeti altına girmiştir.

Sonuç

Tao ve Klarceti bölgeleri günümüzde genel anlamda Kuzeydoğu Anadolu topraklarına denk gelen bir sahadır. Artvin, Erzurum ve Ardahan bu sınırlara dâhil olup; Gürcü tarih yazımında bu bölge “tarihî Güneybatı Gürcistan” toprakları olarak ifade edilmektedir. Söz konusu bu coğrafya hem Türk hem de Gürcüler için önem atfedilen bir yerdir. Gürcü kaynakları da bu öneme istinaden Tao-Klarceti hakkında bilgiler vermektedir. Gürcü kaynaklarının dışında Ermeni kaynakları da bu bölgeye yönelik önemli bilgileri içeriğinde barındırır. Tarihî kaynaklar ülkelerin siyasi olaylarını kaydettikleri gibi kültürel, ekonomik, sosyal ve dinî konular hakkında da dikkate değer anekdotlar paylaşırlar. Bu paylaşılan verileri kendi ülke tarihleri için olduğu gibi diğer ulusların tarihi içinde oldukça önemlidirler. Gürcü tarihi kaynakları da bu noktada Anadolu ve Türk tarihi açısından müracaat edilmesi gereken kaynaklardandır.

Söz konusu bölge üzerinde çeşitli toplulukların hâkimiyet kurdukları tespit edilmektedir. Roma İmparatorluğu, Sasaniler, Müslüman Arap idaresi, Gürcü Krallığı, Doğu Roma İmparatorluğu, Selçuklular ve Osmanlılar Tao-Klarceti’yi kendi sınırlarına katmışlardır. Gürcülerin bölge üzerindeki etkilerini farklı dönemler içerisinde ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. V. yüzyılda Kral Vahtang Gorgasali ile başlayan hâkimiyet dönemi, Bagratlı hanedanlığıyla devam etmiş ardından Birleşik Gürcü Krallığı sınırları içerisinde yine aynı hanedanlık mensupları tarafından idare edilmiştir.

İlerleyen süreçte Cakeli hanedanlığına mensup Atabegler, Samtshe Saatabago idaresini kurarak Tao-Klarceti’de farklı bir sürecin kapısını aralamıştır. Uzun bir dönem Gürcülerin kontrolünde kalan bu sahada sadece askerî ve siyasi faaliyetler gerçekleşmemiş aynı zaman dinî birtakım gelişmelerde yaşanmıştır. Özellikle kilise-manastır yapılarının artması, bazı bölgelerde piskoposluk merkezlerinin kurulması ve çeşitli sebeplerden kaynaklı olarak Kralların ikametgâh alanı olan Tao-Klarceti, Gürcülerin siyasi, kültürel ve dinî hayatlarında önemli bir yer edinmiştir.

Böylesini kıymetli bir coğrafyanın şüphesiz tahkim edilmesi; güçlendirilmesi ve sağlam yapılarla donatılması elzem hâle gelmişti. Bu kapsamda Tao-Klarceti bölgesinde kale, kule ve sur gibi savunma sistemine yönelik yapıların inşası ve onarımı ivme kazanmıştır. Gerekli Bagratlı hanedanlığına mensup idareciler gerekse Saatabago idarecileri olan Atabegler bu sahayı farklı toplulukların akınlarına karşı muhafaza etmek amacıyla bir “savunma sistemi” geliştirmişlerdir. Bu sistem bazen

¹⁰¹ Bosişvili, *agm.*, s. 208-210.

bir kale-kent, kule-kent, kale ve sur ile gerçekleştirilirken bazen de feodal ailelerin sınır hatlarına belirli bir askerî kuvvetle yerleştirmeleri olarak tezahür etmiştir.

Bu çalışmada bölge Gürcü Krallığı tarafından geliştirilen savunma sistemleri, feodal ailelerin buradaki rolü ve önemli kale-şehir yerleşim alanları ifade edilmiştir. Şüphesiz çalışmada Tao-Klarceti bölgesindeki tüm kale, kule ve yapılar vurgulanmamıştır. Bunların bir listesi, mimari özellikleri ve kalıntıların günümüzdeki durumuna değinilmemiştir. Sadece Gürcü kaynaklarında üzerinde önemle durulan Ardanuç, Şavşat, Oltu, Tortum ve Tukharisi gibi stratejik mevkiiler izah edilmek istenmiştir. Netice itibarıyla Tao-Klarceti bölgesinin Gürcü Krallığı tarafından önemli bir merkez hâline dönüştürüldüğü, bu sahanın merkezî Gürcü Krallığı'na yönelik gelebilecek saldırılarda bir tampon bölge olarak tasarlanmak istendiği ortaya konmuştur.

Kaynaklar

Yayınlanmış Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

- Aytekin, Osman, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999 Ankara.
- , *Taşların Hikayesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.
- Bakhtadze, Mikheil, *Jaq'elta Sagvareulos İst'oria XI-XV Sauk'uneebshi*, Artanuci Gamomtsemloba, Tbilisi 2010.
- Boran, Ali, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler*, Cilt 7, Ankara 2002, s. 878-892.
- Bosişvili, Aleksandre, "Nihahis Tshe", *İvane Javakşvilis Saxelobis Tbilisis Saxelmvifo Universitetis Saqartvelos İstoriis İnstitutis Sromebi*, XIII, Tbilisi 2018, s. 206-244.
- Bryer, Antony – Winfield, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, Volume I, Dumbarton Oaks, Washington 2007.
- Canaşia, Simon, *Araboba Sakartveloshi*, Tbilisis Dausts'rebuli P'edinst'it'ut'is Gamomtsemloba, Tbilisi 1936.
- Chataraşvili, Guram, "Şavşetis Metarialur-Kulturuli Dzeglebi (Satlelis Svetis Tshe)", *Studenta Da Axalgazrda Mecnierta Simpoziumis Sromebi I*, 2010, s. 56-64.
- El-Belazuri, *Fütühu'l Büldan*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Ercan, Ayşe Beyza, "Patronmoba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13, 2022, s. 1-24.
- Genç, Ali, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Trabzon ve Çevresinin İdari Yapısı (VI-XI. Yüzyıl)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1, 2020, s. 16-30.

- Giviashvili, İrine – Koplatadze, İrakli, *T'ao-K'larjeti*, Tbilisi 2004.
- Gündoğdu, Hamza, *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000.
- Gündoğdu, Hamza vd., *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*, Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Ankara 2002.
- Güneş, Cüneyt, *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem Thema Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Güven, Onur, *İlk Çağ'dan Osmanlılara Çoruh Havza'sında Türkler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2022.
- Intagliata, Emanuele, "Geç Antik Çağ'da Tzanika'nın (Kuzeydoğu Anadolu) Sınır Savunma Sistemine İlişkin Notlar", *Belleten*, 83, 2019, s. 427-438.
- İngorokva, Pavle, *Giorgi Merchule*, Tbilisi 1954.
- Kakhaber, Gloveli, "Akhaltsikhis Sapasho Da Jaq'elta Ts'armomavlobis Sak'itkhisatvis", *İst'oria, Arkeologia, Etnologia*, 2, 2019, s. 74-91.
- Kartlis Tskhovreba Leont'i Mroveli-Juansheri, Gamomtsemloba Akhali İvironi, Tbilisi 2011.
- Karul, Necmi, "Tarih Öncesi Anadolu'da Savunma ve Çevirme Sistemleri", *Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler*, 19. Kaleli Kentler Sempozyumu 8-11 Ekim 2009, Osmangazi-Bursa 2010, s. 23-26.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Eller'ini Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Kudava, Buba, "Akhlad Aghmochenili Sakt'it'oro Reliepi İshkhnidan", *Sakartvelos Sdzveleni*, 18, Tbilisi 2015, s. 184-196.
- _____, *Tao-Klarjeti – İst'oriisa da Kult'uris Dzeglebis Katalogi*, Gamomtsemloba Artanuji Tbilisi 2018.
- Lang, David Marshall, *Gürcüler*, (çev. Neşenur Domanıç), Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Mamuladze, Shota, "Fortification Buildings in Shavsheti (Sattleli Fortress)", *Caucasus Journal of Social Sciences*, 4/1, 2011, s. 200-216.
- _____, "Shavsheti Materialuri Kulturuli Dzeglebi", *Shavsheti*, Gamomtsemloba Horosi XXI, Tbilisi 2011, s. 41-91.
- Mesqui, Jean, *Savaşın Barışa Şatolar ve Kaleler*, (çev. Elif Gökteke), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Nana Burçuladze vd., *Tao-Klarjeti: Tarih ve Kültür Araştırmaları*, (çev. Hasan Çelik-Kevser Ruhi), Artanuji Publishing, Tiflis 2018.
- Sakartvelos İst'oriis Nark'vevebi*, Sakartvelo Udzelesi Droidan Akhali Ts'eltaghrishkhis IV Sauk'unemde, t. I, Redaktori Giorgi Melikishvili, Gamomtsemloba "Sabch'ota Sakartvelo", Tbilisi 1970.
- Samushia, Jaba, *Art'anujis Tsikbe-Kalaki (İst'oriuli Nark'vevi)*, Gamomtsemloba Artanuji, Tbilisi 2008.
- Silagadze, Nino, *Tsikhesimagreebis Eklesiebi İstoriul Samkbret da Samkbret-Dasavlet Sakartveloshi*, Gamomtsemloba Meridiani, Tbilisi 2017.
- Solmaz, Gürsoy – Altuğ, Kerra, "Ortaçağda Kars ve Erzurum'un Önemli Kalesi Bardız", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 59, 2017, s. 157-170.

Solmaz, Gürsoy, *Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2000.

Sumbat Davitis-Dzgis Kronik'a T'ao-K'alarjetis Bagrat'ionta Shesakheh, (Redakt'ori Ekvtime Taq'aishvili), Sakartvelos Ssr. Metsnierebta Ak'ademius Gamomtsemloba, Tbilisi 1949.

Şengelia, Kaha, *Gürcistan İmparatorluklar Arasında Bir Tarih*, (çev. Harun Çimke), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2025.

Tao-Klarjeti İstoriul-Kulturuli Narketvi, (Redaktori Buba Kudava Da Skh.), Artanuji Gamomtsemloba, Tbilisi 2018.

Tsikarishvili, Levan, "Tsikhe-Kalak Tukharisis İst'oriul-Geograpiuli Analizi, Bolo Atts'leulshi Gamovlenili Siakhleebis Mikhedvit", *İst'oria, Arkeologia, Etnologia*, 9, 2023, s. 155-180.

Yıldır, Erol, *Vaynah Kaleleri*, Meva Matbaacılık, İstanbul 1997.

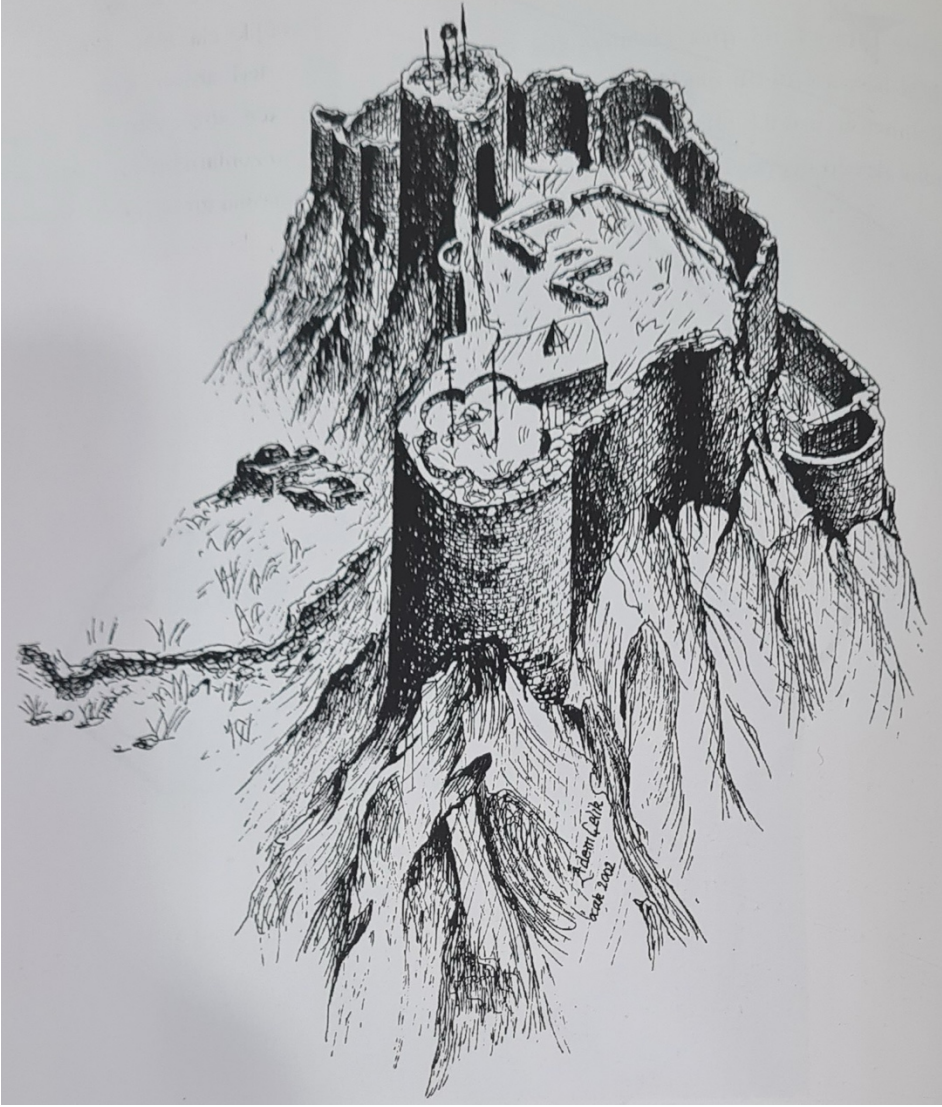
Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.

İnternet Kaynakları

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=31&t=37503> (Erişim Tarihi: 4.06.2025).

<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=47&t=5483> (Erişim Tarihi: 4.06.2025).

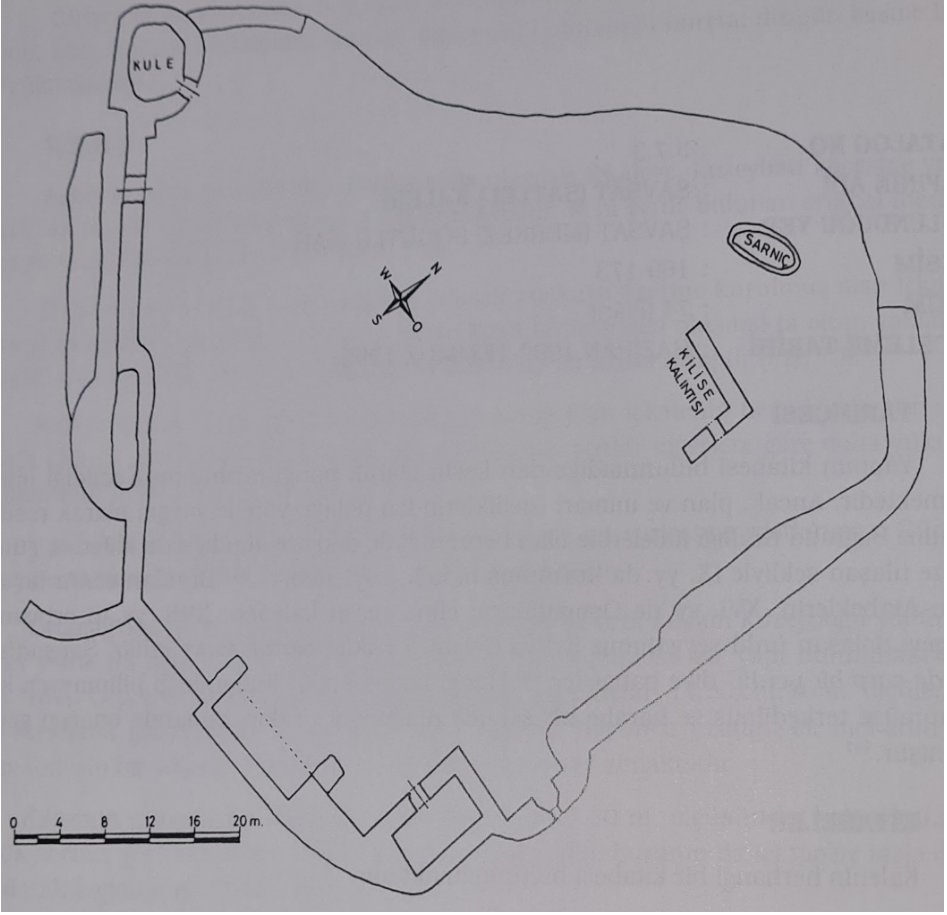
Ekler

Ek 1: Oltu Kalesi Gravürü. Hamza Gündoğdu vd., *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*, Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Ankara 2002, s. 21.

Ek 2: Cak Kalesi Gravürü. Hamza Gündoğdu, *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2000, s. 102.

Ek 3: Satal Kalesi Planı. Osman Aytekin, *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999 Ankara, s. 258.

Ek 4: Nikhakhi Kalesi. Buba Kudava, *Tao-Klarjeti – İst'oriisa da Kul'turis Dzeglebis Katalogi*, Gamomtsemloba Artanuji Tbilisi 2018, s. 263.

Ek 5: Tortum. Buba Kudava, *Tao-Klarjeti – İst'oriisa da Kult'uris Dzeglebis Katalogi*, Gamomtsemloba Artanuji Tbilisi 2018, s. 253.

Ek 6: Mağlisa Gözetleme Kulesi. Buba Kudava, *Tao-Klarjeti – İst'oriisa da Kult'uris Dzeglebis Katalogi*, Gamomtsemloba Artanuji Tbilisi 2018, s. 372.

Extended Summary

Tao-Klarjeti, a historical and cultural region now situated within the borders of modern-day Artvin, Erzurum, and Ardahan, stands as a testament to the strategic ingenuity of the medieval Georgian state. While the region's history is a complex tapestry of Byzantine, Arab, and Persian influences, its zenith was reached during the Middle Ages under the administration of the Bagratid (Bagrationi) dynasty. Following the 9th-century consolidation of power, Tao-Klarjeti transitioned from a fragmented frontier into the political and spiritual heartland of the United Georgian Kingdom. This expansion was not merely territorial; it represented a sophisticated synthesis of political sovereignty, economic vitality, and architectural grandeur. Given its position as a "buffer zone" between the Byzantine Empire and various Eastern caliphates, the region necessitated a multifaceted and resilient defense system capable of withstanding prolonged sieges and rapid incursions.

This study, grounded in a meticulous examination of medieval Georgian chronicles and hagiographic sources, explores how Tao-Klarjeti was transformed into an impregnable defensive bastion. The kingdom's strategy relied on a hierarchical network of fortifications that utilized the region's rugged, mountainous topography to its maximum advantage. The defense infrastructure included not only high-altitude citadels and watchtowers—which served as a visual communication network for signaling imminent threats—but also reinforced city walls and "castle-towns." Central to this system was the integration of the feudal aristocracy; the assignment of prominent families (the *eristavi*) to strategic strongholds ensured a localized yet loyal military response. Key urban and military centers such as Ardanuç (Artanuji), Şavşat (Satberdi), Oltu, Tortum, and Tukharisi emerged as pivotal hubs that controlled vital trade arteries and mountain passes, effectively acting as the "gates" of the kingdom.

Furthermore, the study delves into the symbiotic relationship between military defense and ecclesiastical expansion. Tao-Klarjeti was envisioned by the Bagratid monarchs as a "Second Holy Land," a status reinforced by the construction of monumental monasteries, cathedral churches, and the establishment of powerful bishoprics. These religious sites, such as Ishkhani, Oshki, and Khakhuli, were not isolated retreats; they functioned as administrative, economic, and cultural anchors that solidified Georgian presence in the region. The monasteries often served as scriptoriums for literary production and as logistical support centers, where faith and national identity were intertwined with the physical defense of the land. In conclusion, the research demonstrates that Tao-Klarjeti's defense system was a "total defense" model. It illustrates how the Georgian Kingdom masterfully blended architectural engineering, feudal administration, and religious soft power to create a fortified cultural landscape that preserved the kingdom's integrity for centuries.